

Leidschendam-
Voorburg

Koersnotitie omgevingsvisie 2050

Leidschendam-Voorburg
Samen bouwen aan een groene, duurzame toekomst
juli 2024

Inhoudsopgave

---

1. Inleiding	6
1.1 Leidschendam-Voorburg in 2050	6
1.2 Aanleiding en doel	7
1.3 Omgevingsvisie	7
1.4 Programma's en omgevingsplan	8
1.5 Leeswijzer	8
2. Een gemeente om trots op te zijn	9
2.1 Leidschendam-Voorburg in de regio	9
2.2 Kenmerken en kwaliteiten gemeentebreed	13
3. Wat leeft er in de samenleving?	23
3.1 Wat is er allemaal gedaan aan participatie?	23
3.2 Wat zijn de belangrijkste resultaten?	23
4. Welke ontwikkelingen komen er op ons af?	25
4.1 Sociaal	25
4.2 Ruimtelijk	25
4.3 Klimaat	27
5. Vijf perspectieven voor onze leefomgeving	29
5.1 Een hoogwaardig verblijfsklimaat	29
5.2 Goed verbonden	32
5.3 Een plek van en voor iedereen	34
5.4 Economisch vitaal, passend bij een woongemeente	37
5.5 Duurzaam toekomstbestendig	39

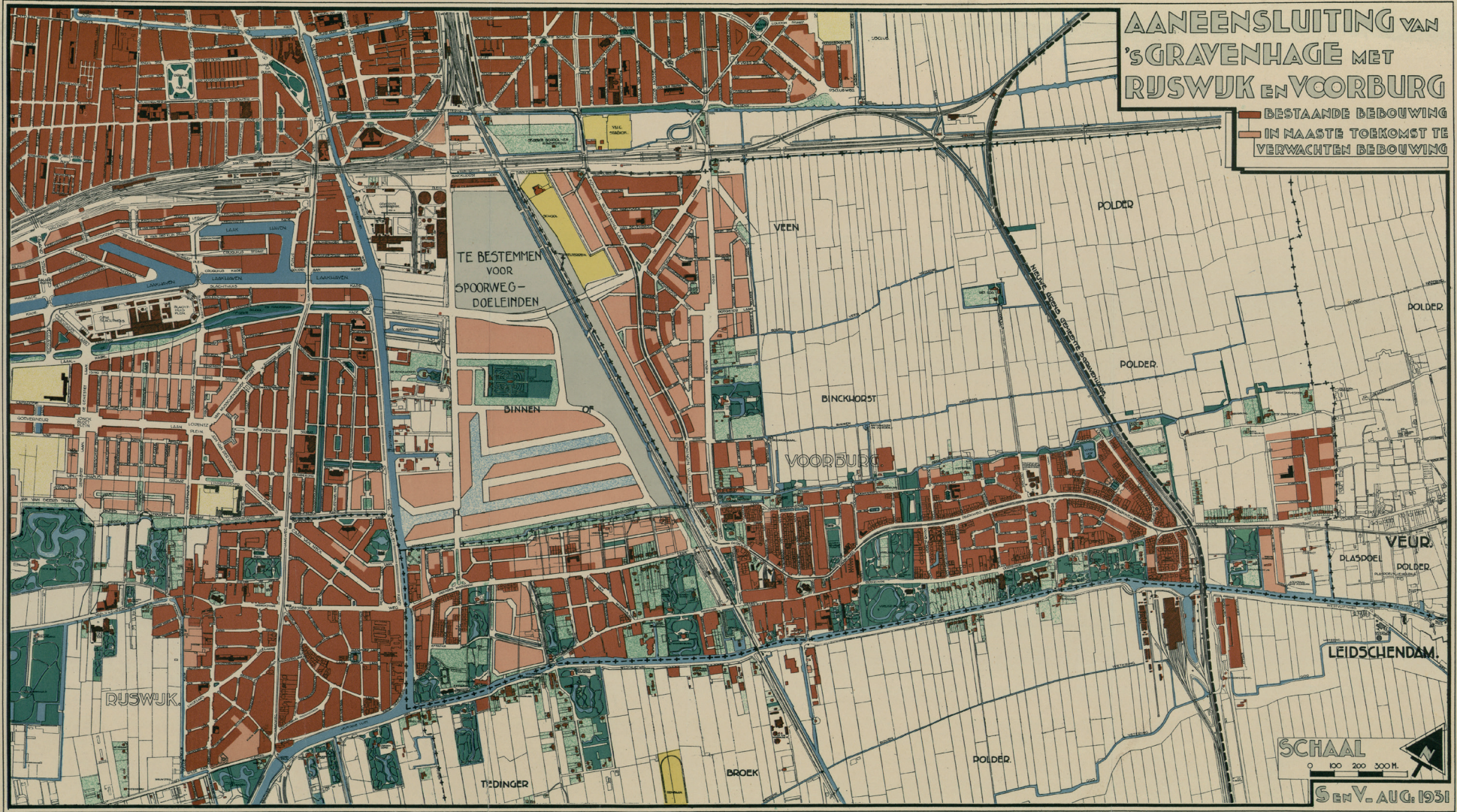
6. Een brede blik	42
6.1 De koers en keuzen voor Leidschendam en Voorburg	42
6.2 De koers en keuzen voor onze kern Stompwijk	47
6.3 De koers en keuzen voor ons buitengebied	49
7. Van koers naar visie	51
7.1 Detailniveau en proces	51
7.2 Voorbeeld programma's	51
7.3 Omgevingsplan	52
7.4 Sturingsfilosofie	52
8. Relatie met bestaand beleid	53
8.1 Inleiding	53
8.2 Nationaal en regionaal beleid	53
8.3 Waardering gemeentelijke beleidsstukken	53
Bijlage(-n)	56
Bijlage 1 Begrippen	58
Bijlage 2 Kaarten koersnotitie	59
Bijlage 3 Concept sturingsfilosofie	61
Bijlage 4 Overzicht waardering per beleidsstuk	62

BEHOORT BIJ BIJLAGE N^o.....

A.

AANEENSLUITING VAN 'S GRAVENHAGE MET RIJSWIJK EN VOORBURG

- BESTAANDE BEDOEWING
- IN NAASTE TOEKOMST TE VERWACHTEN BEDOEWING

Historische plattegrond met uitbreidingsplan, 1931. (bron: gemeentearchief Leidschendam-Voorburg)

Voorwoord

Wie hier komt, ziet het zelf. De gemeente Leidschendam-Voorburg is een aantrekkelijke leefomgeving met een rijke historie en een uitstekende ligging. Het karakter wordt mede bepaald door de combinatie van dynamisch (hoog) stedelijk gebied (door de ligging dicht bij Den Haag), rustiger stedelijk gebied, landelijk gebied, plekken voor natuur en recreatie en delen met een dorps karakter. Juist deze combinatie maakt Leidschendam-Voorburg tot een unieke gemeente.

Inwoners van Leidschendam-Voorburg geven aan hoogwaardig te willen wonen in een groene, gezonde leefomgeving, met een goede bereikbaarheid en met een hoog voorzieningenniveau. Deze kwaliteiten koesteren we én willen we versterken. Tegelijkertijd is de ruimte beperkt dus dat vraagt om bewuste keuzes en slimme oplossingen. En daarbij goede afspraken met elkaar over hoe we omgaan met nieuwe (bestuurlijke) keuzes. Want we houden alleen koers als we met elkaar vasthouden aan de gezamenlijke toekomstrichting.

Werken aan de toekomst van de gemeente doen we niet alleen. In aanloop naar deze koersnotitie hebben we veel mensen gevraagd mee te denken over die toekomst. We hebben gesproken met inwoners, maatschappelijke organisaties, ondernemers, jongeren, ketenpartners en een geloot inwonerspanel. Zij kwamen vertellen wat

ze willen behouden en waar ze uitdagingen zien, gaven aan waar prioriteiten liggen. Met elkaar hebben we gekeken naar de kwaliteitsslag die we kunnen maken in de kernen. Op deze manier krijgt de gemeenteraad een palet aan meningen en ideeën die haar kunnen helpen bij de gedachtevorming en de uiteindelijke besluitvorming.

Voor u ligt nog niet de definitieve omgevingsvisie. Dit koersdocument leggen we nu aan u voor om richting te bepalen. We vragen om dit document te lezen en hierop uw reactie te geven aan het college. Ik hoop dat veel mensen dit doen. Om te vertellen wat aanspreekt en wat misschien niet. Alle reacties gaan we goed bekijken en verwerken we waar mogelijk. Uiteindelijk is de omgevingsvisie Leidschendam-Voorburg 2050 van ons allemaal. Ik wens u veel leesplezier!

Philip van Veller
Wethouder Omgevingswet

1. Inleiding

1.1 Leidschendam-Voorburg in 2050

Norah kijkt uit het raam van haar driekamerappartement midden in Leidschendam. In de verte ziet ze achter het dichte bladerendek van de oude bomen de dag op gang komen. De eerste hardlopers en kanoërs langs de oevers van de Vliet zijn al actief evenals de mensen die vroeg willen beginnen en per fiets en met de elektrische auto op weg naar hun werk gaan. Randstadrail lijn E rijdt net de brug over. Norah heeft een drukke dag voor de boeg.

Samen met haar zoontje Isaac stapt ze even later de lift in naar beneden. Vanuit de fietsenkelder rijdt ze, langs de groen ingepaste buurtaccu, met Isaac voorop het gebouw uit en direct het groen in. Ze voelt zich goed en vliegt al snel over het brede pad langs de kleurrijke, bloeiende oevers van de Broeksloot vol met fladderende vlinders richting Voorburg. Dan slaat ze af, het Loo-park in. Ze zet Isaac af bij de opvang in het IKC dat is gevestigd in een mooi nieuw gebouw dat net is voltooid als onderdeel van de laatste fase van het herontwikkelingsplan rond winkelcentrum Julianabaan. Dit nieuwe woonwerkgebied is erg mooi geworden en ze kan niet wachten tot ze de sleutel krijgt van de nieuwe woning die zij en haar vriendin Evi hier hebben gekocht. Nog even wachten tot de laatste kamer er als module aan gemonteerd wordt en dan is het al bijna zover. Dan ziet ze Jamal, een oude vriend die ze al tijden niet heeft gezien. Hij komt vanaf station Voorburg 't Loo

relaxed aangewandeld. 'Ik kom hier een workshop volgen, wat toevallig dat dit in hetzelfde pand is als de opvang van Isaac.' Norah heeft geen tijd om uitgebreid bij te praten en fietst door naar het bedrijfsverzamelgebouw aan de rand van het Huygenskwartier waar ze werkt bij een klein adviesbureau.

Na een hele ochtend vergaderen wandelt Norah even lekker alleen en in alle rust naar buitenplaats Vreugd en Rust. Ze luncht op een bankje in de schaduw en kijkt met een glimlach naar een klasje senioren dat net een inspannende work-out aan het doen is. Daarachter ziet ze basisschoolleerlingen die een rondleiding over de oude buitenplaats krijgen en het net gerestaureerde pand bekijken. Terug in het bedrijfsverzamelgebouw werkt ze nog even en dan moet ze alweer naar haar laatste bespreking met een klant in de Binckhorst. Het is een leuke afspraak en Norah heeft er zin in. Ze wandelt er ontspannen naartoe door het Huygenspark over de Huygenstunnel. Onderweg bedenkt ze zich dat het hier vroeger altijd zo'n lawaai was met voorbijrazende auto's. Wat een verademing.

Na haar werkdag pikt ze Isaac extra vroeg op en fietst ze met hem naar de Vliet. Samen halen ze Evi op bij bedrijventerrein de Star. Ze hebben elkaar al de hele dag niet gezien omdat Evi vroeg moest werken. Deze avond zien ze elkaar ook al niet omdat Evi met collega's gaat vieren dat de uitbreiding,

vergroening en verduurzaming van hun bedrijf is afgerond. Om toch nog even tijd met z'n drieën door te brengen hebben ze afgesproken om een ijsje te gaan eten. Ze twijfelen even of ze in het centrum aan de oevers gaan zitten of toch voor de nog lekkerdere biologische ijsjes van de landwinkel aan de Stompwijkseweg zullen gaan. Het wordt het laatste, er is nog tijd en het is immers een leuke wandeling. Net als ze aan hun ijsje zitten zien ze haar oom uit Stompwijk aankomen in een zelfrijdende deelauto. Hij heeft geholpen zijn zoon te verhuizen naar zijn nieuwe, ruime, energie-neutrale en natuur-inclusieve woning die volledig gemaakt is van hergebruikt hout. Na de verhuizing hadden alle klussers wel behoefte aan een ijsje.

Nadat de ijsjes op zijn fietst Norah met Isaac terug naar huis. De ingrediënten van de landwinkel uit Stompwijk worden net met een drone afgeleverd en Norah maakt meteen een lekkere maaltijd klaar. Als Isaac na het eten in bed ligt, belt Mark. Hij heeft de hele middag geshopt in the Mall en net voordat hij in de Cable Car wilde stappen bedacht hij dat Norah daar in de buurt woonde. Norah antwoordt dat hij welkom is en tien minuten later staat Mark op de stoep. Ze drinken samen koffie op het dakterras en praten elkaar bij met op de achtergrond het geroezemoes vanaf de gezellige straten en de terrassen in het centrum. Mark heeft haar niet meer gezien sinds de verhuizing twee jaar geleden en vraagt hoe het haar hier bevalt. Norah staart

Park 't Loo, Voorburg (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

tevreden naar het stadssilhouet van Den Haag dat zich voor de ondergaande zon scherp aftekent. Ze moet glimlachen als ze zich realiseert dat ze Mark eigenlijk alleen maar positieve antwoorden te geven heeft.

1.2 Aanleiding en doel

Deze koersnotitie vormt een laatste tussenstap op weg naar de omgevingsvisie voor Leidschendam-Voorburg. We hebben de afgelopen jaren veel stappen gezet om te komen tot een gedragen omgevingsvisie. In het voortraject hebben we meerdere beleidsstukken opgesteld. Als eerste het Toekomstbeeld Leidschendam-Voorburg op de kaart. Voor het 'Kompas van de Leefomgeving' is vervolgens uitgebreid gesproken met inwoners en belanghebbenden. Voor de vier sectorale bouwstenen 'Groene woongemeente', 'Mobiliteit en bereikbaarheid', 'Economie en bedrijvigheid' en 'Transitievisie warmte en Lokale energiestrategie' is onder meer gesproken met de bestuurlijke partners. Deze beleidsstukken vormen de basis voor de Omgevingsvisie.

Het doel van deze koersnotitie is om al deze input te trechteren tot een duidelijke koers. Dit als hulpmiddel voor de raad in het planproces om te komen tot een omgevingsvisie. Een hulpmiddel dat al het voorwerk samenvattend en overzichtelijk weergeeft en op hoofdlijnen beschrijft en verbeeldt tot welke overwegingen en te maken keuzen dit leidt.

1.3 Omgevingsvisie

Na de koersnotitie stellen we de omgevingsvisie op. We maken als gemeente dagelijks beslissingen die van invloed zijn op onze leefomgeving. Door vergunningen te verlenen, beleid op te stellen en plannen voor de openbare ruimte te maken. Al die beslissingen bepalen samen op welke manier Leidschendam-Voorburg zich ontwikkelt. We willen niet dat die ontwikkeling ons overkomt, we willen dit sturen om onze ambities en dromen waar te maken. Daarom is er een omgevingsvisie nodig. Een stip op de horizon als overkoepelend kader voor onze beslissingen over de leefomgeving. De omgevingsvisie bevat een verdere uitwerking van deze koersnotitie op basis van de overwegingen die de raad bij de behandeling van de koersnotitie heeft gemaakt. De visie biedt daarmee een brede blik op de ontwikkeling van de leefomgeving in Leidschendam-Voorburg tot 2050 en de keuzen die de gemeente hierbij maakt. De omgevingsvisie is zo het overkoepelende beleidskader voor initiatieven voor de leefomgeving en voor de projecten die we als gemeente zelf of in samenwerking met andere partijen uit willen voeren. De omgevingsvisie is geen statisch document. We weten nu nog niet wat er tot 2050 allemaal op ons af komt: Hoe ontwikkelt het zelfrijdend vervoer zich? Wat wordt de impact van artificiële intelligentie? Waar, hoe en hoeveel werken we in 2050? Dit soort vragen maakt dat we de visie na vaststelling blijven herijken aan de hand van actuele ontwikkelingen.

1.4 Programma's en omgevingsplan

Vanwege het overkoepelende karakter, de lange termijn én het feit dat de visie het hele grondgebied van de gemeente beslaat is de omgevingsvisie vooral een visie op hoofdlijnen. De visie hangt dan ook nauw samen met andere beleidsinstrumenten van de Omgevingswet waarin meer details aan bod kunnen komen. Gerichtere plannen, visies of projecten om de ambities uit de omgevingsvisie waar te maken gaan landen in zogeheten **'programma's'**. Dit kunnen gebiedsgerichte programma's zijn. Bijvoorbeeld een gebiedsprogramma (visie) voor een integrale verbetering van wijken waar nu veel ruimtelijke of sociale problemen spelen. Maar het kunnen ook thematische programma's zijn. Zoals een gemeentebreed actieplan voor de transitie naar een duurzame mobiliteit of een klimaatadaptieve leefomgeving. Die thematische programma's kunnen daarbij met een integrale blik worden bekeken en raken aan andere thema's. De ambities en uitspraken in de omgevingsvisie zijn de haakjes van de kapstok waaraan de gemeente dit soort uit te werken programma's voor de toekomst ophangt.

Daarnaast is de omgevingsvisie het kader voor het omgevingsplan. Het omgevingsplan bevat voor alle gebieden binnen de gemeente regels voor wat er in die gebieden mag. Die regels zullen afgestemd moeten worden op de ambities uit de omgevingsvisie. Ter illustratie: als de omgevingsvisie voor een HOV-knooppunt een verdichting met

woon- en werkfuncties nastreeft dienen de regels van het omgevingsplan genoeg bouwmogelijkheden te bevatten om dit waar te kunnen maken. Het opstellen van het omgevingsplan vindt parallel plaats aan het opstellen van de omgevingsvisie. Daar waar dit kan zullen de ambities van de omgevingsvisie direct verwerkt worden in de regels van het omgevingsplan. Daar waar dit nog niet kan, gebeurt dit in de volgende wijzigingsronden. Het omgevingsplan is een flexibel document dat periodiek geüpdatet wordt.

1.5 Leeswijzer

De koers in deze notitie komt niet uit de lucht vallen, maar vindt zijn grondslag in meerdere zaken. Ten eerste baseren we de ambities uiteraard op de kenmerken en de vele kwaliteiten die er in onze mooie gemeente nu al aanwezig zijn. In hoofdstuk 2 brengen we deze kenmerken en kwaliteit daarom in beeld. Wat onze inwoners en andere belanghebbenden belangrijk vinden, vormt ook een wezenlijke factor voor de visie. In hoofdstuk 3 vatten we daarom samen wat de rode draad is van de verschillende participatiemomenten. Tot slot baseren we onze ambities op de maatschappelijke ontwikkelingen die er spelen. De belangrijkste daarvan hebben we in hoofdstuk 4 kort samengevat.

Bovenstaande zaken zijn bepalend voor onze ambities en hebben daarom een plek in deze koersnotitie. De ambities zelf behandelen

we in hoofdstuk 5, gegroepeerd in vijf toekomstperspectieven. Niet alle ambities kunnen overal landen. Bij een overkoepelende blik op de gemeente en de afzonderlijke gebieden kunnen de perspectieven elkaar aanvullen, maar ook in conflict zijn. In dat laatste geval zijn er keuzen nodig. In hoofdstuk 6 behandelen we daarom een brede blik op de verschillende gebieden en geven we de koersbepalende keuzen aan.

De perspectieven en de koersbepalende keuzen zijn inhoudelijke aspecten van de visie. In deze koersnotitie willen we naast de inhoud ook ingaan op de vorm van de visie. Wat wordt het detailniveau? Hoe sturen we er op dat de ambities uit de visie in de praktijk waar worden gemaakt? Deze zaken behandelen we in hoofdstuk 7. De omgevingsvisie vormt het nieuwe overkoepelende beleidskader voor de leefomgeving. Maar het bestaande beleid of de strekking daarvan gooien we niet ineens weg met de totstandkoming van de omgevingsvisie. In hoofdstuk 8 van deze koersnotitie leggen we dan ook uit hoe de omgevingsvisie zich verhoudt tot het bestaande beleid.

2. Een gemeente om trots op te zijn

Neherpark, Leidschendam (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

We zijn een prachtige gemeente. Dooraderd met groen en historie, met een hoogwaardig voorzieningenniveau en een gunstige ligging; enerzijds in een waardevol en gevarieerd groen landschap en anderzijds goed bereikbaar midden in een dynamische, hoogstedelijke regio en direct tegen Den Haag. We zijn erg trots op onze gemeente. Daarom vinden we de grondslag voor de toekomstambities voor onze leefomgeving ook in de huidige kenmerken en de vele kwaliteiten die onze gemeente herbergt. Die kenmerken en kwaliteiten zijn in de loop der tijd ontstaan en hebben geleid tot **drie kernen met ieder een eigen karakter**. In 2002 is Leidschendam-Voorburg één gemeente geworden, maar het gebied kent een lange geschiedenis waarin het fundament is gelegd voor de ruimtelijke opbouw. Ondanks een recente spurt in de verstedelijking in een relatief korte periode is dat fundament nog steeds herkenbaar en bepalend voor de kenmerken en kwaliteiten. Deze houden niet op bij de gemeentegrens. Leidschendam-Voorburg is onderdeel van een bredere regio, is hiermee verbonden en vertolkt hierin haar eigen rol. Dit hoofdstuk behandelt daarom de belangrijkste kenmerken en kwaliteiten van Leidschendam-Voorburg, eerst in de regionale context en vervolgens op het schaalniveau van de gemeente zelf.

2.1 Leidschendam-Voorburg in de regio

2.1.1 Ruimtelijke opbouw

De ligging in de kuststreek en het strandwallenlandschap is bepalend geweest voor de ruimtelijke opbouw van de omgeving. Bodem en water hebben hierin een belangrijke rol gespeeld; de verschillen in hoogteligging en samenstelling van de ondergrond hebben geleid tot de voor de regio kenmerkende corridorontwikkeling, evenwijdig aan de kust. Bebouwing, landschap en infrastructuur vormen ruimtelijke eenheden die nog steeds grotendeels deze richting volgen. Haaks daarop doorkruisen verbindingen deze corridors en rijgen ze als dwarsverband de verschillende ruimtelijke eenheden aaneen.

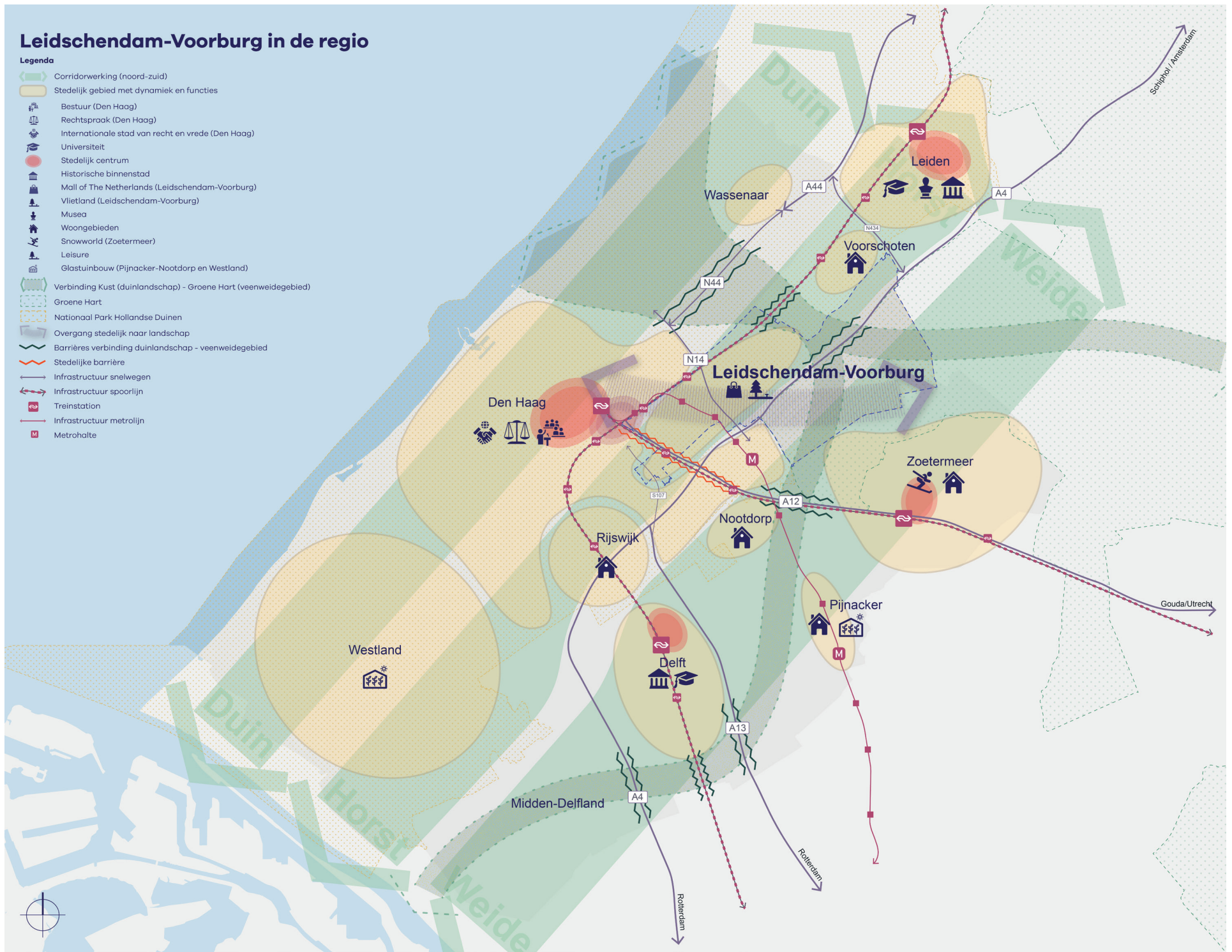
2.1.2 Deel van Haagse regio

Leidschendam-Voorburg is onderdeel van de Haagse regio die op haar beurt weer deel uitmaakt van de Metropoolregio Rotterdam Den Haag (MRDH). De Haagse regio is één van de dichtbevolkste delen van Nederland, met een grote rijkdom aan sferen en veel verschillende verschijningsvormen, functies en gebiedstypen op korte afstand van elkaar. Met de vele internationale instituten en kennis- en bestuurscentra is de regio een wereldspeler van formaat. Uniek is daarnaast de ligging direct aan zee met een kustzone die rijk is aan natuur.

Leidschendam-Voorburg in de regio

Legenda

- Corridorwerking (noord-zuid)
- Stedelijk gebied met dynamiek en functies
- Bestuur (Den Haag)
- Rechtspraak (Den Haag)
- Internationale stad van recht en vrede (Den Haag)
- Universiteit
- Stedelijk centrum
- Historische binnenstad
- Mall of The Netherlands (Leidschendam-Voorburg)
- Vlietland (Leidschendam-Voorburg)
- Musea
- Woongebieden
- Snowworld (Zoetermeer)
- Leisure
- Glastuinbouw (Pijnacker-Nootdorp en Westland)
- Verbinding Kust (duinlandschap) - Groene Hart (veenweidegebied)
- Groene Hart
- Nationaal Park Hollandse Duinen
- Overgang stedelijk naar landschap
- Barrières verbinding duinlandschap - veenweidegebied
- Stedelijke barrière
- Infrastructuur snelwegen
- Infrastructuur spoorlijn
- Treinstation
- Infrastructuur metrolijn
- Metrohalte

2.1.3 Bebouwd gebied

In Den Haag bevindt zich de meest dynamische concentratie van voorzieningen, werkgelegenheid en woningen. In het oog springen de instituten op het gebied van bestuur, rechtspraak en internationale samenwerkingsverbanden. De binnenstad en het nieuwere grootstedelijke **Central Innovation District (CID) en Binckhorst** zijn de gebieden met de hoogste dynamiek. Delft met haar historische centrum en hoog aangeschreven technische universiteit maakt ook deel uit van de regio. Bijzondere (boven)regionale voorzieningen buiten deze steden zijn **Westfield Mall of the Netherlands** (hierna: The Mall) in Leidschendam zelf en de leisure-voorzieningen in Zoetermeer. Tot slot is de glastuinbouw in Pijnacker – Nootdorp (Oostland) en met name het Westland een mondiale bedrijfssector. De regio staat goed in verbinding met Schiphol en de haven van Rotterdam.

Diverse woonkernen en woonwijken met ieder hun eigen karakter vormen de basis voor al deze dynamiek. Niet alleen Leidschendam-Voorburg, maar ook woongebieden met een heel ander karakter zoals Wassenaar, Rijswijk, Pijnacker – Nootdorp, Zoetermeer, de kleine kernen in Midden-Delfland en de woonwijken van Den Haag. Dit betreft dan alleen nog maar de gebieden die formeel deel uitmaken van de Haagse regio. Leidschendam-Voorburg ligt aan de rand van die regio, waardoor het gebied ten noorden en oosten

< **Figuur 1. Leidschendam-Voorburg in de regio** (bron: Buro SRO)

eveneens van invloed is. Ten noordoosten van Leidschendam ligt de woonkern Voorschoten met daarachter Leiden met haar universiteiten, scala aan musea en historische binnenstad. Stompwijk ligt in het Groene Hart en heeft veel sociale interactie met buurkern Zoeterwoude.

2.1.4 Landschap

Het landschap in de regio vormt een essentiële tegenhanger van al deze stedelijke dynamiek.

In het landschap vinden bewoners, werknemers en bezoekers rust en ruimte. Ook wat betreft het landschap is er sprake van variatie zoals de naam **Duin, Horst & Weide** al zegt. Op basis van het bodem- en watersysteem gaat de strandwallenondergrond met haar afgetopte duinen en rijke natuur richting het oosten via de horsten over in een landschap van polders en droogmakerijen. **Een unieke landschappelijke en ecologische overgang.** Door bebouwing is dit landschap wel gefragmenteerd. Enkele open gebieden tussen de bebouwing, zoals de Duivenvoordecorridor, zorgen voor een groene verbinding en zijn daarmee van wezenlijk belang. Door deze verbindingen is het landschap een groene tegenhanger van het stedelijk gebied. Aandachtspunt zijn de infrastructurele barrières die op meerdere plekken het landschap doorsnijden.

Mall of the Netherlands (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

Station Voorburg (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

2.1.5 Verbindingen

Die infrastructuur zorgt er wel voor dat **Leidschendam-Voorburg goed verbonden is met de regio en de gebieden daaromheen**. De noord-zuid gerichte tracés zoals de A4, A44, N206 en de spoorlijn zorgen voor snelle verbindingen naar Leiden, Schiphol en Amsterdam enerzijds en Delft en Rotterdam anderzijds. Haaks hierop zorgen meerdere verbindingen, zoals de A12, N14 en de Rotterdamsebaan voor een goede bereikbaarheid van Den Haag en Utrecht. Treinstations, HOV knooppunten en de lijnen van Randstadrail complementeren het netwerk. Voor langzaam verkeer is er een fijnmazig netwerk aan regionale en lokale fietsroutes die Leidschendam-Voorburg met de regio verbinden. Hierin zijn er nog wel ontbrekende schakels en de auto-infrastructuur is ook voor het recreatieve fietsverkeer een barrière. De Vliet is een scheepvaartverbinding tussen Rotterdam-Den Haag, Leiden en Amsterdam. Het sloepennetwerk waar de Vliet onderdeel van is, heeft een belangrijke recreatieve functie in dit deel van Zuid-Holland.

2.1.6 Rol Leidschendam-Voorburg

Leidschendam-Voorburg maakt als woon-gemeente met een groot buitengebied deel uit van een regionaal 'Daily Urban System'. De grootstedelijke dynamiek speelt zich met name af om ons heen. De dynamiek van CID en Binckhorst loopt echter door in onze gemeente. **Met The Mall, de oude kernen en het recreatiegebied Vlietland en de Nieuwe Driemanspolder hebben we zelf publiekstrekking op (boven)regionaal niveau. Leidschendam-Voorburg vormt in de regio een schakel tussen de dynamiek van de stad en de rust van het landschap.** We bieden groene woonwijken voor onze inwoners aan de rand van de grote stad met goede, snelle verbindingen daarnaartoe. Ons buitengebied is een belangrijk deel van een verbonden landschap dat als uitloopgebied voor de regio en poort naar het Groene Hart fungeert.

2.2 Kenmerken en kwaliteiten gemeentebreed

Leidschendam-Voorburg is bij uitstek een aantrekkelijke groene woongemeente. De drie kernen Voorburg, Leidschendam en Stompwijk dragen hier ieder op eigen, unieke wijze aan bij. Kenmerkende kwaliteiten van onze gemeente als geheel zijn:

- 1 Groen en rijk aan historie;
- 2 Rustig stedelijk en hoogwaardig wonen;
- 3 Hoog niveau aan voorzieningen (zorg, onderwijs, cultuur, sport, winkels);
- 4 Goede bereikbaarheid van de hele Randstad.

Die kwaliteiten uiten zich in de ruimtelijke opbouw van de bebouwde gebieden, de openbare ruimten en de individuele bouwwerken die samen onze mooie leefomgeving vormen. Hieronder beschrijven we dit aan de hand van vijf lagen: 'historie', 'landschap en groen', 'functies en voorzieningen', 'verbindingen en mobiliteit' en 'gezondheid en samenleving'. Deze lagen overlappen elkaar, waarbij ze elkaar vaak versterken maar soms ook met elkaar in conflict zijn.

2.2.1 Historie

De bodemopbouw van hoger gelegen strandwallen en lager gelegen strandvlakten is bepalend geweest voor het ontstaan en de groei van Leidschendam-Voorburg. De hogere droge delen raakten al in de prehistorie bewoond, zoals

het archeologische onderzoek bij de Mall liet zien. In de lagere nattere delen groeide veen en in de Romeinse tijd werd op de overgang van strandwal naar veen een kanaal, **het Kanaal van Corbulo**, aangelegd met daaraan in het zuiden van Voorburg een **stad Forum Hadriani**. De Romeinse resten zitten verstopt in de bodem en zijn archeologisch zeer waardevol maar niet meer herkenbaar in het huidige straatbeeld.

Vier locaties zijn aangewezen tot **UNESCO-werelderfgoed Limes**.

In de middeleeuwen ontstonden, wederom op de hogere gelegen delen, de kernen **Voorburg, Veur en Leidschendam** met de bijbehorende ontginningslinten op de zandgronden. Een noordzuid gericht lint verbond de kernen met elkaar en met Leiden en Delft. Eind 12e

Hofwijck en trekschuit (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

Historische kaart omgeving Leidschendam-Voorburg uit 1575 (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

---

begin 13e eeuw werd er ten oosten evenwijdig hieraan de Vliet aangelegd, die in 1632 verbreed werd tot een trekvaart, met haaks daarop de trekvaart naar Den Haag. Aan de overzijde van de Vliet werd het veengebied ontgonnen en ontstonden de kernen **Stompwijk en Wilsveen** met bijbehorende ontginningslinten. De historische kernen, de linten en de Vliet met bijbehorend sluiscomplex en bruggen vormen nog steeds zeer fraaie identiteitsbepalende dragers van onze leefomgeving. Grote delen hebben daarom de status van rijksbeschermd dorpsgezicht of monument.

Na de middeleeuwen legden rijkere stadsbewoners de eerste **buitenplaatsen** aan op de overblijfselen van **middeleeuwse hofsteden, kastelen en boerderijen** zoals de voormalige ridderhofstede De Loo, kasteel De Binckhorst, kasteel Te Werve en boerderij Middenburg. Later werden buitenplaatsen opgericht op de strandwal of in het veengebied. Hoewel er veel buitenplaatsen zijn verdwenen is er nog steeds sprake van een **waardevolle en beeldbepalende landgoederenzone** waarvan een aantal landgoederen in gebruik zijn als park. Het veengebied ten oosten van de Vliet werd in verschillende fasen, grotendeels in de 17e eeuw ingepolderd. Deze polders werden vervolgens, grotendeels in de 18e en 19e eeuw drooggemaakt. De Vliet en de Stompwijkse Vaart gingen als hoger gelegen boezemvaart fungeren. Het landschap

werd in gebruik genomen als weidelandschap en kenmerkt zich nog steeds door zijn **waardevolle openheid, uitgestrekte kavels en rechtlijnige kavelsloten**. Aan de oostzijde van onze gemeente ligt er nabij Vlietland nog een deel niet uitgeveend landschap.

Eind 19e eeuw en begin 20e eeuw groeide Leidschendam-Voorburg verder op grotere schaal met meerdere woonwijken. Aanvankelijk direct achter en tussen het lint, de Vliet en de Broeksloot, maar in de loop der tijd steeds verder in de lagere delen ten westen hiervan. Al deze wijken kenmerken zich door de tijd waarin ze gebouwd zijn. In vijf van de wijken liggen gebieden die door hun bijzonder stedenbouwkundig en architectonisch concept cultuurhistorisch zeer waardevol zijn, zoals de Heuvel en Prinsenhof.

De hiervoor beschreven structuren en gebieden zijn allemaal historisch waardevol vanwege de herkenbaarheid als geheel. Meerdere individuele bouwwerken en objecten dragen daar gezamenlijk aan bij. Molens, boerderijen, hofsteden, buitenplaatsen en andere objecten. Onze gemeente kent dan ook veel monumenten, waaronder ruim 160 rijksmonumenten.

2.2.2 Landschap en groen

Bodem en water

Bodem en water zijn bepalend voor de opbouw van ons landschap en onze groenzones. Ook hierin

is weer de corridorwerking te herkennen. Ten oosten van de noord-zuidgerichte strandwal ligt de lage, waterrijke veenpolder met kleigronden diep onder zeeniveau. Het bebouwde gebied op de strandwal ligt hoger, is minder waterrijk en de bodem bestaat uit zand met tussen de strandwallen veen. Het bebouwd gebied ten oosten van de strandwal ligt iets lager en heeft een bodem van veen op klei op zand. Het water stroomt vanwege de zogeheten landscheiding weg uit onze gemeente. In noordelijke richting naar Katwijk en in zuidwestelijke richting naar Scheveningen. Het open water is over het algemeen van goede kwaliteit en voorzien van natuurlijke oevers. Het grotere aaneengesloten oppervlaktewater in Vlietland heeft betekenis op het gebied van zowel natuur als intensieve recreatie en sport. De Nieuwe Driemanspolder vervult meerdere belangrijke functies. Waterberging speelt hier een belangrijke rol met daarbij functies op het gebied van natuur en extensieve recreatie.

Landschap en buitengebied

Ons buitengebied is voornamelijk een droogmakerij- en polderlandschap. Het is de 'weide' in het landschap Duin, Horst & Weide. Via de Duivenvoordecorridor is het buitengebied verbonden met het duinlandschap. Aan de noordoostzijde is er de verbinding met het Groene Hart. De kwaliteiten van ons droogmakerij- en polderlandschap zitten hem, naast de verbinding

met andere landschappen, in de openheid, het waterrijke karakter, de oudste ringdijk bij de Zoetermeerse polder, het kavelpatroon en het contrast van de hogere boezems en de lagere weiden. Hier liggen uitdagingen op het gebied van verbetering van de waterkwaliteit en vermindering van de stikstofuitstoot. Aan de noordzijde vertoont ons landschap met de afwisseling van weide, open plassen en bosrijke randen van Vlietland (recreatie) en de Vogelplas Starrevaart (natuur) een ander karakter. Hier wisselen besloten bospercelen en open weiden elkaar af.

Stedelijke groenstructuur

Ook de stedelijke groenstructuur is hoofdzakelijk noord-zuid gericht. Zes noord-zuidgerichte zones dooraderen onze bebouwde omgeving. Ieder met een ander karakter: de spoorzone, de infra-as, de centrale verbindingzone met daarbij de Broeksloot, het lint, de Vlietzone en de Stompwijksevaart. De centrale verbindingzone is gefragmenteerd en kent geen eenduidig inrichtingsconcept. Haaks op deze structuren is er sprake van twee oost-west gerichte groenzones; de Loo-zone en Sijtwende. **Daarmee is er sprake van een netwerk van groen, evenwichtig verdeeld over de bebouwde omgeving waarbij het de opgave is om ze nog beter aaneengesloten en verbonden te krijgen.** Sijtwende is een eigentijds parklandschap op de tunnel(s) van de N14. De Loo-zone is een prachtig ouder parkgebied vernoemd naar buitenplaats 't Loo. Naast dit aaneengesloten netwerk dragen ook de vele overige parken en

groengebieden buiten deze zones bij aan het aantrekkelijke groene karakter. Buitenplaatsen, sportgebieden, volkstuinten en begraafplaatsen zijn over het algemeen aan de hoofdgroenstructuur gekoppeld of maken hier deel van uit. Tussen de groenzones en deze gebieden onderling liggen er nog verschillende mogelijkheden voor verbetering op het gebied van ecologische en recreatieve verbindingen.

Buiten het groene hoofdnetwerk zijn de groene straten en lanen en de groene plekken in de wijk belangrijke kwaliteiten. Voorburg kent met name klassieke, wijken met een helder onderscheid tussen groen en bebouwing. In het meer suburbane Leidschendam zijn groen en bebouwing meer met elkaar verweven. Daarnaast is er sprake van enkele villawijken waarin met name de royale tuinen voor een groen beeld zorgen.

Monseigneur van Steelaan, Voorburg (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

Stompwijk staat als kern los van de rest van het stedelijk gebied en staat vanwege haar kleinere omvang meer in contact met het landschap. In het bebouwde gebied vormen de Stompwijkse Vaart de Meerlaan en de Grootte Tocht structurerende groenzones en/of waterverbindingen.

2.2.3 Functies en voorzieningen

Leidschendam-Voorburg is in eerste instantie een woongemeente. Onze drie kernen bevatten ieder hun eigen wijken met een **aantrekkelijke variatie aan woonmilieus**. Rond de fraaie historische kernen van Leidschendam en Voorburg liggen klassieke woonwijken van eind 19e en begin 20e eeuw, te typeren als 'Rooilijstedenbouw', 'Stratenplan', en 'Stadsblokken'. Ze kenmerken zich door een klassieke opzet en een duidelijke scheiding van bebouwing en openbaar groen. Voorburg bevat de meeste van dit soort wijken. Hier rondom liggen zogeheten 'Villaparken' uit meerdere perioden, zowel in Leidschendam als in Voorburg. Deze kenmerken zich door de ruime opzet met veel groen op de kavels. Een slag verder naar het westen liggen de woonmilieus uit de tweede helft van de vorige eeuw, te typeren als 'Tuinstad' en 'Suburbaan'. Ze kenmerken zich met groen dat is verweven met het woongebied als geheel. Leidschendam bevat veel van dit soort woonmilieus zowel nabij de kern als verder in het westen. In Voorburg liggen dit soort woonmilieus duidelijker een slag westelijk van de klassieke wijken direct rond het centrum. Na het eind van

Herenstraat, Voorburg (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

---

de vorige eeuw vond er geen uitbreiding meer plaats en verliep nieuwbouw vrijwel volledig via transformatie en inbreiding. Met name in Leidschendam heeft dit tot recentere woonwijken geleid, vooral rond het centrum.

Het bebouwde gebied van Voorburg en Leidschendam kenmerkt zich door een mix van grondgebonden woningen (vrijstaande-, twee-onder-één-kap- en rijwoningen) en gestapelde bebouwing. De hogere bebouwing concentreert zich met name in Leidschendam en in grofweg twee zones: In het gebied rond het centrum en het knooppunt A4/N14 en tussen de 'centrale verbindingzone' en de 'infra-as' met name rond winkelcentrum Julianabaan. De bouwhoogtes zijn overwegend 15-30 meter en er zijn incidenteel gebouwen met een hoogte van meer dan 30 meter, maar nooit hoger dan 60 meter.

Stompwijk staat los van het stedelijk gebied en kent een veel eenvoudiger en kleinschaligere opzet. Hiermee herbergt onze gemeente ook een aantrekkelijk en dorps woonmilieu. Rond het centrum is er sprake van lintbebouwing. Ten zuiden daarvan liggen aan weerszijden van de Meerlaan twee Suburbane wijken met voornamelijk grondgebonden woningen.

Hoewel Leidschendam-Voorburg vooral een woongemeente is, zijn er meerdere 'economische clusters' waarmee we ook een **sterke lokale**

economie in huis hebben. Het accent ligt op de takken **retail, zorg en zakelijke dienstverlening**. Ook vormen ZZP'ers een opvallend groot aandeel. De clusters liggen verspreid over de gemeente. Ze bestaan uit **vier kernwinkelgebieden**: The Mall, Leidschendam centrum, Huygenskwartier en Julianabaan en enkele kleinere centra in de wijken. Ook bevat de gemeente **zes bedrijventerreinen**: De Star in Leidschendam, Essesteyn, Prinses Irenelaan en de Tennetlocatie in Voorburg en de Veenpoldersweg en het Klaverblad in Stompwijk. Kantoren concentreren zich rond het knooppunt A4/N14. De belangrijkste voorzieningen in de zorgsector zijn het ziekenhuis, zorginstelling het Schakenbosch en onze verpleeghuizen. **In het buitengebied speelt bedrijvigheid een wezenlijke rol met enerzijds de melkveehouderij en anderzijds de glastuinbouw.** Direct rond de grenzen van de gemeente liggen er meerdere gebieden met dynamische, stedelijke voorzieningen en bedrijvigheid. Met name het CID en de Binckhorst hebben en krijgen een hoge dynamiek aan activiteiten. Ook de bedrijventerreinen en kantorenparken direct rond het snelwegknooppunt A4/A12 liggen in de invloedssfeer van onze gemeente.

We hebben een hoogwaardig voorzieningenniveau en herbergen meerdere voorzieningen op het gebied van kunst en cultuur, recreatie en toerisme, sport, zorg en onderwijs. Dit betreft onder andere twee theaters en drie bibliotheken. Leidschendam-

Voorburg heeft zes sportparken. Sportpark 't Loo en Duivesteyn liggen net als de zwembaden in de centrale verbindingzone. De andere sportparken liggen minder centraal, aan de zuidoostzijde (de Star), aan de zuidwestzijde Westvliet en in de uiterste noordwesthoek (Kastelenring). Ook Stompwijk bevat een sportpark aan de westrand van het dorp. Verder zijn er in Leidschendam-Voorburg meerdere sportvoorzieningen verspreid over het gebied aanwezig zoals sporthallen en diverse verenigingen. In het buitengebied is er sprake van intensieve recreatie en watersport in het recreatiegebied Vlietland en in extensievere vorm in het gebied Nieuwe Driemanspolder. De Vlietzone vervult daarnaast een rol op het gebied van zowel georganiseerd als ongeorganiseerd sporten. Daarnaast hebben we veel scholen en vervullen daarmee ook binnen de regio een belangrijke rol.

2.2.4 Verbindingen en mobiliteit

De A4 en de A12 vormen de belangrijkste uitvalsroutes naar de regio en de rest van het land. **Een uitgebreid stelsel van noord-zuid gerichte lange verbindingen met kortere verbindingen haaks daarop ontsluiten het bebouwd gebied op deze twee routes. Dit zorgt over het algemeen voor een goede bereikbaarheid,** maar deze staat wel onder druk en deze druk neemt toe. Naast de lusten brengt deze infrastructuur ook lasten met zich mee. Verkeersaders zijn soms dominant aanwezig, zorgen voor overlast,

luchtverontreiniging, barrières voor groen en langzaam verkeer en onveilige kruispunten. Op twee van de oost-west gerichte verbindingen, de N14 en de Rotterdamsebaan, zijn hierin verbeteringen getroffen door tunnels met een nieuwe stedelijk landschap daarboven. Samengevat is het hoofdwegennet erg druk en neemt die druk verder toe en de leefbaarheid af. Zolang oplossingen op auto(snel)wegen uitblijven hebben ook gemeentelijke wegen er in toenemende mate last van.

Fietsverkeer is in een stedelijke regio als deze belangrijk voor een goede, veilige en gezonde mobiliteit. Leidschendam-Voorburg kent **twee belangrijke fietsroutes in noord-zuid richting**; de metropolitane route Velostrada en de regionale route langs de Vliet. Beide zijn nog niet geheel gereed. Daarnaast zorgt een raamwerk van overige regionale en lokale fietsroutes ook op een fijnmaziger niveau voor goede fietsverbindingen. Zo zijn er meerdere oost-west gerichte routes zoals die over de Nieuwe Tolbrug naar Den Haag. Soms doorbreekt dit netwerk aan fietsroutes de barrièrewerking van de drukke verkeersaders, bijvoorbeeld met veilige en ongelijkvloerse oversteekmogelijkheden. Op andere punten blijven de verkeersaders een barrière vormen of is er sprake van een knelpunt, zoals bij de Nieuwe Tolbrug. Het aantal fietsparkeervoorzieningen is op meerdere plekken beperkt.

Kruispunt N14 (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

Een goede ontsluiting met het openbaar vervoer is in een stedelijke regio als deze onmisbaar. In en direct rond onze gemeente liggen meerdere stations en HOV-knooppunten die hiervoor zorgen. Het landelijke treinnetwerk, en de randstadrail met snelle verbindingen naar Den Haag, Rotterdam, Leiden en Zoetermeer is daarmee goed toegankelijk vanuit een groot deel van het stedelijk gebied. Er zijn echter ook gebieden die per openbaar vervoer minder goed bereikbaar zijn, zoals Leidschendam-Zuid.

Stompwijk ligt geïsoleerd van Leidschendam en Voorburg en kampt met een tekort aan openbaar vervoerslijnen. Zowel wat betreft autoverkeer, fietsverkeer en openbaar vervoer is Stompwijk via de N206 meer gericht op Leiden en Zoetermeer dan op Leidschendam en Voorburg. De verbinding naar Leidschendam en Voorburg via de Stompwijkseweg / Doctor van Noortstraat is voor autoverkeer ondergeschikt, voor fietsverkeer onaantrekkelijk en voor openbaar vervoer zelfs afwezig. Dit tracé is deels ontlast van vrachtverkeer door de aanleg van de Veenpoldersweg, waarmee de situatie in de kern is verbeterd.

2.2.5 Gezondheid en samenleving

Op onze bedrijventerreinen vindt vrijwel geen zware bedrijvigheid plaats. Overlast op het gebied van bijvoorbeeld geluid of geur van deze bedrijventerreinen speelt hierdoor geen grote rol in onze gemeente. Geluidsoverlast van de vele

doorgaande wegen in en om onze bebouwde omgeving is wel een aandachtspunt. Een hoog percentage van onze inwoners ervaart matige tot ernstige geluidsoverlast. Daarnaast zorgen zowel het verkeer over de wegen als de houtstook voor uitstoot van stikstof en fijnstof waardoor de WHO-waarden voor luchtkwaliteit, zoals vastgesteld in 2021, in onze gemeente overschreden worden. Het treinverkeer door onze bebouwde omgeving veroorzaakt trillingen en geluid en is daarmee ook van invloed op een gezonde leefomgeving.

We zijn een sterk vergrijsde gemeente en deze vergrijzing neemt toe. Er is dan ook een tekort aan

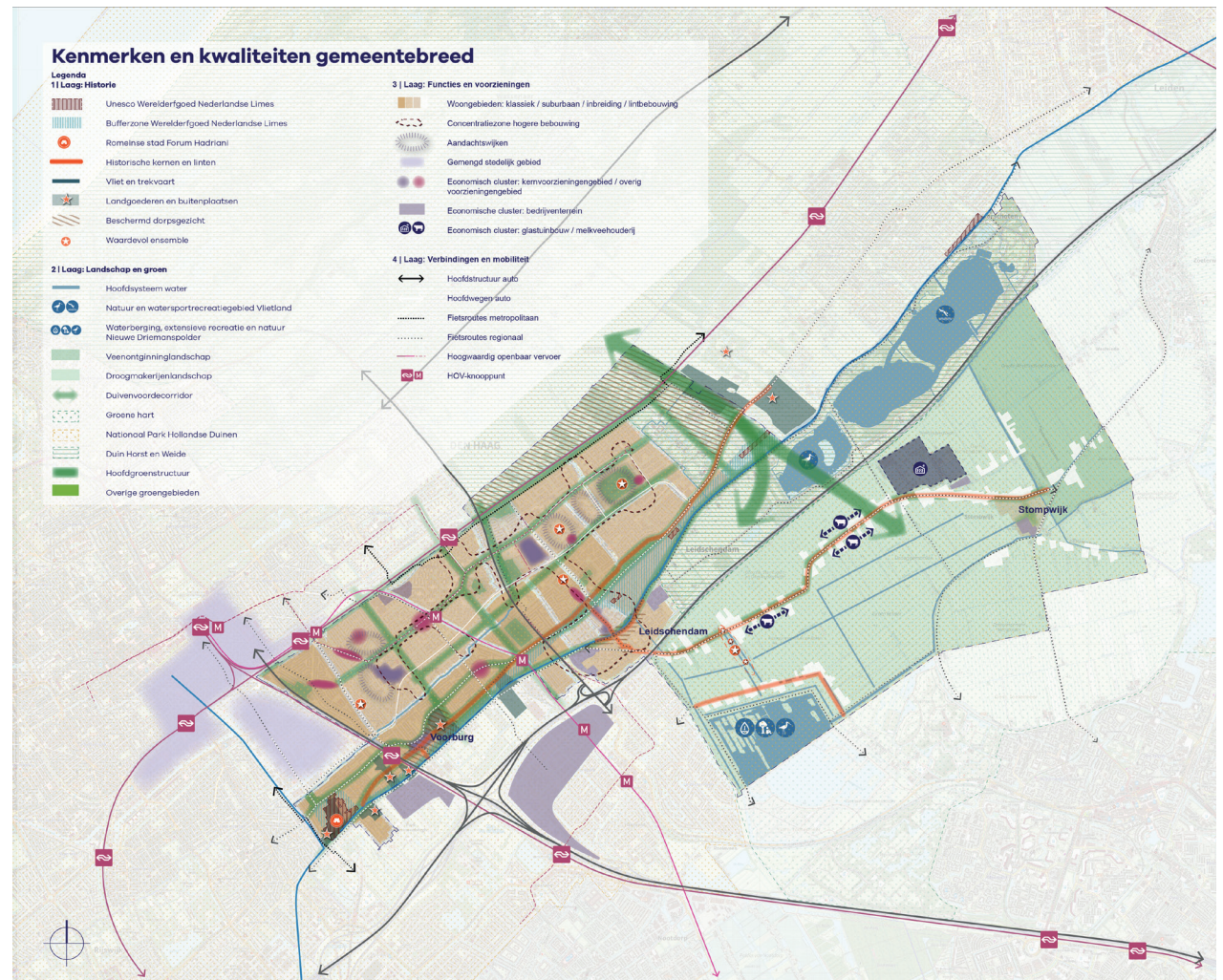
toegankelijke woningen in onze gemeente. Op sociaal gebied gaat het met de meeste inwoners gemiddeld genomen goed. In onze gemeente zijn er echter enkele gebieden waar het minder goed gaat, zoals in de Heuvel en Prinsenhof en delen van Bovenveen. Hier is de arbeidsparticipatie, het opleidingsniveau en het veiligheidsgevoel lager en is het aandeel jongeren met een verhoogd risico op problemen en de sociale overlast juist hoger. **Toch is er in het algemeen sprake van brede welvaart, mede dankzij ons goede voorzieningenniveau.** Specifieke behoefte is er wel aan voorzieningen voor jongeren. Daarnaast kan de toegankelijkheid van onze voorzieningen voor mensen met een fysieke beperking worden verbeterd.

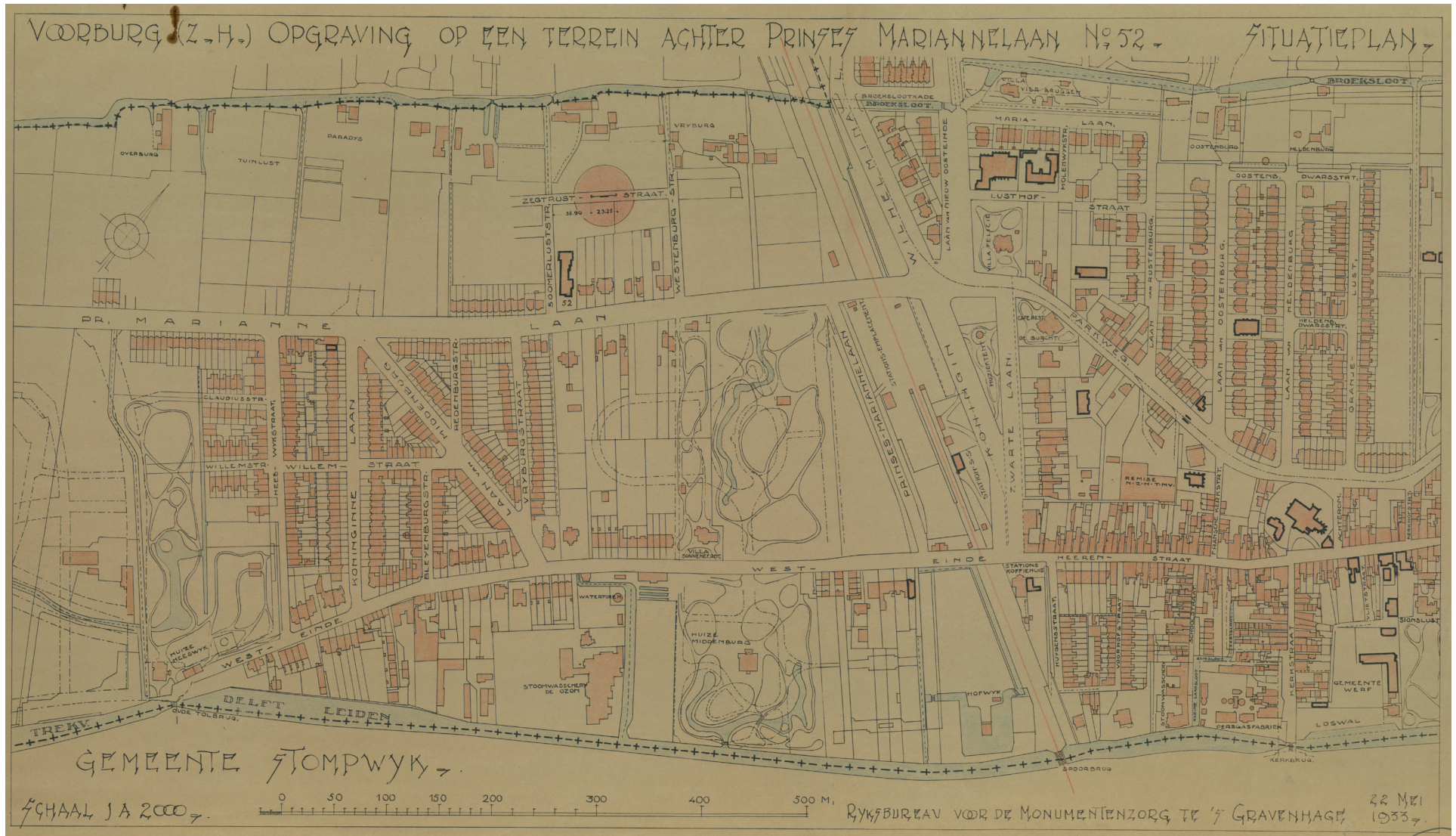
Sluisgebied, Leidschendam (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

2.2.6 Interactie tussen de lagen: versterken en verhinderen

De kenmerken en kwaliteiten op het gebied van historie, 'groen en landschap', 'functies en voorzieningen', 'verbindingen en mobiliteit' en 'gezondheid en samenleving' gaan vaak goed met elkaar samen en versterken elkaar. De historische kwaliteiten zijn sterk gekoppeld aan het groen, de recreatieve functies en de fietsverbindingen. Economische clusters zijn juist gekoppeld aan verkeersaders en/of HOV-knooppunten. Woongebieden zijn vervlochten met het groene raamwerk en herbergen eigen voorzieningen en werkgelegenheid. Sportgebieden liggen in het groen op goed bereikbare locaties in de woonomgeving. **Juist deze combinaties maken onze gemeente zo aantrekkelijk.** Er zijn echter ook situaties waar deze verschillende lagen elkaar hinderen. Verbindingen voor autoverkeer en openbaar vervoer werpen barrières op voor groen, langzaam verkeer en recreatief gebruik van de openbare ruimte. Het rijke aanbod aan retailvoorzieningen brengt ruimtebeslag voor parkeervoorzieningen met zich mee wat conflicteert met de groene ruimte. Verkeersaders hebben impact op de leefbaarheid en veiligheid van de woonomgeving en de openbare ruimte. **Er liggen kansen om dit soort conflicten op te lossen en dit gebeurt ook al.** De Sytwendetunnel met daarboven de parken met ruimte voor groen, wonen en recreatie, sport en beweging is hiervan een mooi voorbeeld.

Figuur 2: Kenmerken en kwaliteitenkaart (bron: Buro SRO)

Historische plattegrond, 1933 (bron: gemeentearchief Leidschendam-Voorburg)

3. Wat leeft er in de samenleving?

3.1 Wat is er allemaal gedaan aan participatie?

In de voorbereiding op de omgevingsvisie is er in verschillende fasen uitgebreid gesproken met inwoners en belanghebbenden. Figuur 3 geeft weer welke participatiemomenten dit zijn geweest. In dit hoofdstuk volgt een beknopt overzicht van de belangrijkste resultaten. Een uitgebreider overzicht is opgenomen in een separaat participatieverslag.

Naast meerdere brede avonden en sessies is er ook een specifiek inwonerspanel van 75 inwoners opgericht. Daarmee willen we onze inwoners structureel betrekken bij de strategische keuzes die moeten worden gemaakt in de Omgevingsvisie voor Leidschendam, Voorburg, Stompwijk en het buitengebied.

3.2 Wat zijn de belangrijkste resultaten?

Tijdens het participatietraject is een grote hoeveelheid input opgehaald. Dit heeft geleid tot veel bruikbare ideeën en herkenbare wensen en zorgen. Uit de opgehaalde informatie is een rode draad per thema te herleiden die hieronder kort wordt toegelicht.

3.2.1 Belang van groen

Het groen is een van de sterkste punten van onze gemeente. Uit het participatietraject blijkt dat de inwoners dit groen zo veel mogelijk willen behouden en waar mogelijk vergroten of

versterken. Dit gaat zowel om het groen in de ‘versteende’ wijken als buiten de stad. Ook de samenhang van groen binnen de bebouwde kom en dat in het buitengebied is onderstreept.

3.2.2 Niet bouwen in groen

Samenhangend met het belang van groen hebben de inwoners aangegeven dat de groene polders en groene gebieden in de stad bewaard moeten blijven. Veel inwoners vinden dat er niet in het groen gebouwd mag worden.

3.2.3 Woningvoorraad

Veel inwoners waren het er over eens dat er meer woningen nodig zijn. Wel was er discussie over de hoeveelheid. Specifiek moet er aandacht zijn voor het bouwen van woningen voor starters of ouderen (1 of 2 personen). Dit zorgt voor doorstroom. Daarnaast moet de leegstand van vervallen boerderijen aangepakt worden. Tot slot werd de voorkeur voor nieuwbouw in de kern in plaats van aan de randen uitgesproken.

Figuur 3: Kort overzicht van de participatie die plaats heeft gevonden (bron: Buro SRO)

3.2.4 Verkeersveiligheid en fietsverbindingen

Verkeersveiligheid van voetgangers en fietsers moet voorop staan volgens de inwoners. Op sommige plekken is de verkeersveiligheid nu matig, zoals op de Stompwijkseweg, de West-Vlietweg, de A12 en in de spoorzone. Ook is er veel verkeersdruk en zijn er parkeerproblemen rondom The Mall. Als suggestie worden geopperd: een autoluw centrum, meer fietsstraten waar de auto te gast is en vaker het fietspad scheiden van de autoweg.

3.2.5 Ontmoeting

Er is onder onze inwoners behoefte aan ontmoetingsplekken, zowel binnen als buiten. De focus moet dan liggen op het creëren van meer publieke ontmoetingsruimten. Bijvoorbeeld extra buitenruimtes, wijkgebouwen, sportplekken, bankjes en picknicktafels. Specifieke aandacht gaat uit naar ontmoetingsplekken voor jongeren en ouderen die niet in een verzorgingstehuis wonen. Jongeren geven aan dat zij graag meer buitenplekken zouden zien zoals kleine parken en plekken die altijd open zijn. Er is ook specifiek behoefte aan een buurthuis en locaties voor familiebijeenkomsten. Vrouwen in Leidschendam Noord pleiten voor sportplekken speciaal voor vrouwen zoals fitness en zwemmen.

3.2.6 Duurzaamheid en klimaat

Voor het onderwerp duurzaamheid en klimaat werd er met name gepleit voor het vergroten

van de biodiversiteit. Dit betreft het toevoegen van divers groen, dat verder gaat dan alleen het planten van bomen. Er zijn ideeën geopperd om tuineigenaren te stimuleren om hun tuinen groener en biodiverser te maken en gevels en daken te vergroenen.

3.2.7 Hoogwaardige voorzieningen

Door inwoners werd de behoefte aan voorzieningen die aansluiten bij de bevolkingsgroei vaak genoemd. Uitvoerig werd gesproken over voorzieningen voor ouderen en inwoners in een kwetsbare situatie. Van belang is dat deze gelijkmatig over de gemeente worden verdeeld. Ook bij de bouw van nieuwe wijken moeten nieuwe basisvoorzieningen worden gerealiseerd.

3.2.8 Goede, duurzame bereikbaarheid

Duurzame bereikbaarheid binnen de 15 minutenstad vonden veel deelnemers aan de participatiebijeenkomsten essentieel. Daarbij wordt gevraagd om vooral veel ruimte voor fietsers, maar ook om goede OV-verbindingen bij nieuwe wijken en voor Stompwijk. Verder zijn suggesties gedaan voor een maximumsnelheid van 30 km/u voor auto's en bredere fietsstroken en -straten, eenrichtingsverkeer en wachttijdvoorspellers bij verkeerslichten. Ook het opstellen van regels voor elektrische fietsen en controle daarop is als belangrijk benoemd.

3.2.9 Toekomst van agrarische erven in het buitengebied

Inwoners van Stompwijk uitten de wens om boeren de mogelijkheid te bieden nevenactiviteiten te ontplooiën. Voorbeeld hiervan zijn het ontwikkelen van woningen, kinderopvang en theehuizen op hun erven. Regelgeving vormt nu vaak een belemmering voor deze initiatieven. De inwoners benadrukten de rol van de gemeente om deze initiatieven mogelijk te maken met aandacht voor zowel vernieuwd gebruik van de erven als het behoud van agrarische activiteiten.

Stompwijk (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

4. Welke ontwikkelingen komen er op ons af?

Niet alleen de kenmerken en kwaliteiten en de opgehaalde inbreng uit de samenleving bepaalt de koers van onze gemeente. Ook de maatschappelijke ontwikkelingen die er op ons afkomen zijn van invloed. In dit hoofdstuk gaan we op enkele belangrijke ontwikkelingen in die van invloed zijn op de leefomgeving.

4.1 Sociaal

4.1.1 Veranderende rol van de gemeente

De inwerkingtreding van de Omgevingswet heeft invloed op de rol van de gemeente. Aan onze sturingsfilosofie en de afwegingen en keuzes die we als gemeente maken liggen voortaan de verbeter- en maatschappelijke doelen van de Omgevingswet ten grondslag. Daarnaast is de tendens dat de gemeente minder bepalend is bij initiatieven en dat er meer aan de initiatiefnemers overgelaten wordt. Door het grote aantal urgente crisissen komt er meer regie bij de hogere overheden te liggen. Hierdoor blijft er minder beleidsruimte bij de gemeentes over. Tegelijkertijd neemt de zeggenschap van inwoners over hun directe leefomgeving toe en daar willen we als overheid aan mee werken.

4.1.2 Demografische ontwikkeling

De bevolking is sterk gegroeid en groeit door. Ook in Leidschendam-Voorburg is het migratiesaldo positief. Dat houdt in dat meer mensen zich in de gemeente vestigen dan er vertrekken. Het aantal

inwoners vanaf 75 jaar en ouder in de gemeente neemt de komende jaren steeds verder toe waardoor ook de vergrijzing met bijbehorende zorgvraag toe zal nemen. De combinatie werk en zorg zal toenemen. Dit heeft grote invloed op het dagelijks leven van mensen in onze gemeente. Daarnaast is de verwachting dat het aantal personen per woning verder af zal blijven nemen en het aantal eenpersoonshuishoudens toeneemt.

4.1.3 Positieve gezondheid

Tegenwoordig wordt het begrip gezondheid vaker uitgelegd als positieve gezondheid. Daarbij staat niet alleen het (gebrek aan) ziekte centraal, maar in bredere zin een betekenisvol leven van mensen. De gezondheid van de bevolking is onderhevig aan diverse ontwikkelingen. Dit zijn o.a. de obesitasepidemie, stijging van chronische (welvaarts-)ziekten, mentale gezondheidsepidemie en zingevingstress onder jongeren en startende werkers. Daarnaast zijn er toenemende gezondheidseffecten door milieufactoren door de toenemende bevolkingsdichtheid.

4.1.4 Ruimte voor ontmoeting

De diversiteit in de samenleving neemt toe en ook individualisering zet door. Tegelijkertijd neemt ook de behoefte aan ontmoeting toe doordat er steeds vaker sprake is van eenzaamheid onder ouderen en jongeren.

4.2 Ruimtelijk

4.2.1 Woningtekort

Gezien de woningnood blijft 'wonen' een belangrijke 'ruimtevrager'. Ook vanwege een verder doorzettende verdunning van de gemiddelde huishoudensgrootte. De huidige woningvoorraad van de gemeente sluit onvoldoende aan bij de huidige woningbehoefte. Door vergrijzing en individualisering is er een tekort aan (toegankelijke) woningen voor senioren (in combinatie met zorg), jonge gezinnen, jongeren en kleine huishoudens. Tot slot speelt de extramuralisering. Sinds 2015 stuurt het Rijk aan op zelfstandig wonen van steeds meer zorg- en hulpbehoevenden (o.a. door bezuiniging op GGZ-instellingen).

Sinds 2012 is het aantal goedkope huurwoningen sterk afgenomen, zodat jongeren en starters steeds moeilijker aan een woning kunnen komen. Ook neemt de vraag naar woningen in de middeldure sector toe en stijgen de koopprijzen, zodat voor veel mensen een koopwoning onbereikbaar is. De behoefte aan meer sociale huurwoningen is niet alleen urgent voor de reguliere woningzoekenden, maar ook voor de nieuwkomers, evenals voor oudere inwoners van 55 jaar en ouder die willen verhuizen van een eengezinswoning naar een gelijkvloerse woning. De investeringsruimte is beperkt door de hogere kosten voor nieuwbouw, een tekort aan gekwalificeerd personeel en de beschikbaarheid van materialen. Ook de komende jaren is de verwachting dat meer betaalbare woningen nodig zijn.

4.2.2 Voorzieningen

Door de toename van het aantal inwoners in de gemeente neemt ook de behoefte aan voorzieningen toe. Tegelijkertijd staan de maatschappelijke voorzieningen onder druk vanwege de druk op de ruimte, vastgoedprijzen en gebrek aan capaciteit. Parallel aan de woningbouwopgave moet ook de ruimte voor voorzieningen meegroeien.

4.2.3 Toename meervoudig ruimtegebruik

De vraag om ruimte zal in de toekomst verder toenemen. De verschillende functies als mobiliteit, groen, wonen en werken vragen allen in toenemende mate om ruimte. De behoefte aan dubbel ruimtegebruik en functiemenging zal daardoor toenemen.

4.2.4 Duurzame vitale lokale economie

Voor ondernemers en werknemers is Leidschendam-Voorburg aantrekkelijk door haar centrale ligging en uitstekende bereikbaarheid, diversiteit aan leefstijlen, het aanbod op het gebied van onderwijs, zorg, retail en sport en de nabijheid van groene en stedelijke voorzieningen. Om de lokale economie duurzaam vitaal te maken en te houden en om het autogebruik te verminderen zijn naast nieuwe woningen ook nieuwe arbeidsplaatsen en plekken voor werkgelegenheid nodig.

4.2.5 Omgevingskwaliteit

Het belang van een goede omgevingskwaliteit is onlosmakelijk verbonden met onze gemeente. Cultureel erfgoed, de kwaliteit van natuur en landschap, de stedenbouwkundige kwaliteit; en de architectonische kwaliteit van bouwwerken dragen bij aan de omgevingskwaliteit. De aandacht voor het belang van het beschermen en behouden van de omgevingskwaliteit neemt toe en door de hoeveelheid en complexiteit aan opgaven is ontwerpen met oog voor omgevingskwaliteit cruciaal.

4.2.6 Mobiliteit

Op het thema mobiliteit zijn meerdere transities aan de orde. Zo is er in de mobiliteit een belangrijke duurzaamheidsopgave waardoor de rol van het openbaar vervoer groter wordt en meer elektrische auto's in het straatbeeld verschijnen. De bijbehorende infrastructuur heeft een groot ruimtelijk effect. Tegelijkertijd staat de betrouwbaarheid van het openbaar vervoer ook onder druk door hogere kosten en een afname aan verbindingen. Tot slot zijn nieuwe mobiliteitsconcepten zoals deelauto's en elektrische fietsen nog steeds in opkomst.

Bovenveen - Voorburg (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

4.3 Klimaat

4.3.1 Wateroverlast

Het weer wordt extremer, wat zich uit in hevigere regenbuien. De frequentie van (grond) wateroverlast en overstromingen neemt hierdoor toe.

4.3.2 Hittestress

Door hogere temperaturen en vaker voorkomende hittegolven zal de kans op hittestress toenemen. Deze hittegolven zijn gevaarlijk voor kwetsbare mensen en vormen een risico voor de zoetwaterkwaliteit en -beschikbaarheid.

4.3.3 Biodiversiteit

Doordat het klimaat verandert en droogte optreedt verdwijnen er dier- en plantsoorten, maar komen er ook nieuwe bij. De biodiversiteit neemt wel af als gevolg van klimaatverandering. Dit heeft ook nadelige gevolgen voor het menselijk welzijn. Door verstedelijking en intensivering van de landbouw treedt er daarnaast versnippering van het leefgebied op.

4.3.4 Bodemdaling en droogte

Omdat het weer extremer wordt, zal er vaker sprake zijn van langere droge perioden. Hierdoor dalen de grondwaterstanden vaker wat tot een versnelde bodemdaling leidt. Dit kan o.a. resulteren in ernstige schade aan houten funderingspalen.

4.3.5 Energietransitie

Om klimaatverandering en de gevolgen ervan te beperken en om energie betaalbaar te houden, moeten we ons energieverbruik verminderen en overstappen op hernieuwbare energiebronnen. Deze verandering vraagt op korte termijn om maatregelen om energie te besparen, efficiënt om te gaan met de energie die we opwekken en over te schakelen op hernieuwbare energie. Op lange termijn moeten bronnen en gebruik met elkaar in evenwicht zijn en moet er zoveel mogelijk lokaal opgewekt worden.

4.3.6 Circulariteit

De transitie naar een circulaire economie biedt nieuwe economische kansen, maakt ons minder afhankelijk van de import van schaarse grondstoffen en draagt bij aan een schoner milieu.

PV-panels Damsigt (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

5. Vijf perspectieven voor onze leefomgeving

De vele kenmerken en kwaliteiten die onze gemeente zo bijzonder maken (hoofdstuk 2) willen we koesteren en nog verder versterken. Daarbij kijken we goed naar wat onze inwoners en belanghebbenden belangrijk vinden (hoofdstuk 3) en spelen we in op de maatschappelijke ontwikkelingen die er op ons af komen (hoofdstuk 4). Zo zorgen we ervoor dat we in 2050 over een hoogwaardige verblijfsklimaat beschikken, goed verbonden zijn met onze omgeving en een plek hebben te bieden aan iedereen. We maken waar dat onze woongemeente ook een economisch vitale gemeente is met arbeidsplaatsen en voorzieningen die meegroeien met het inwonertal en de woningvoorraad. Dit alles landt in een hoogwaardige en aantrekkelijke leefomgeving die we duurzaam en toekomstbestendig inrichten en waarin het unieke en onderscheidende karakter van onze drie kernen: Leidschendam, Voorburg en Stompwijk onverminderd herkenbaar is.

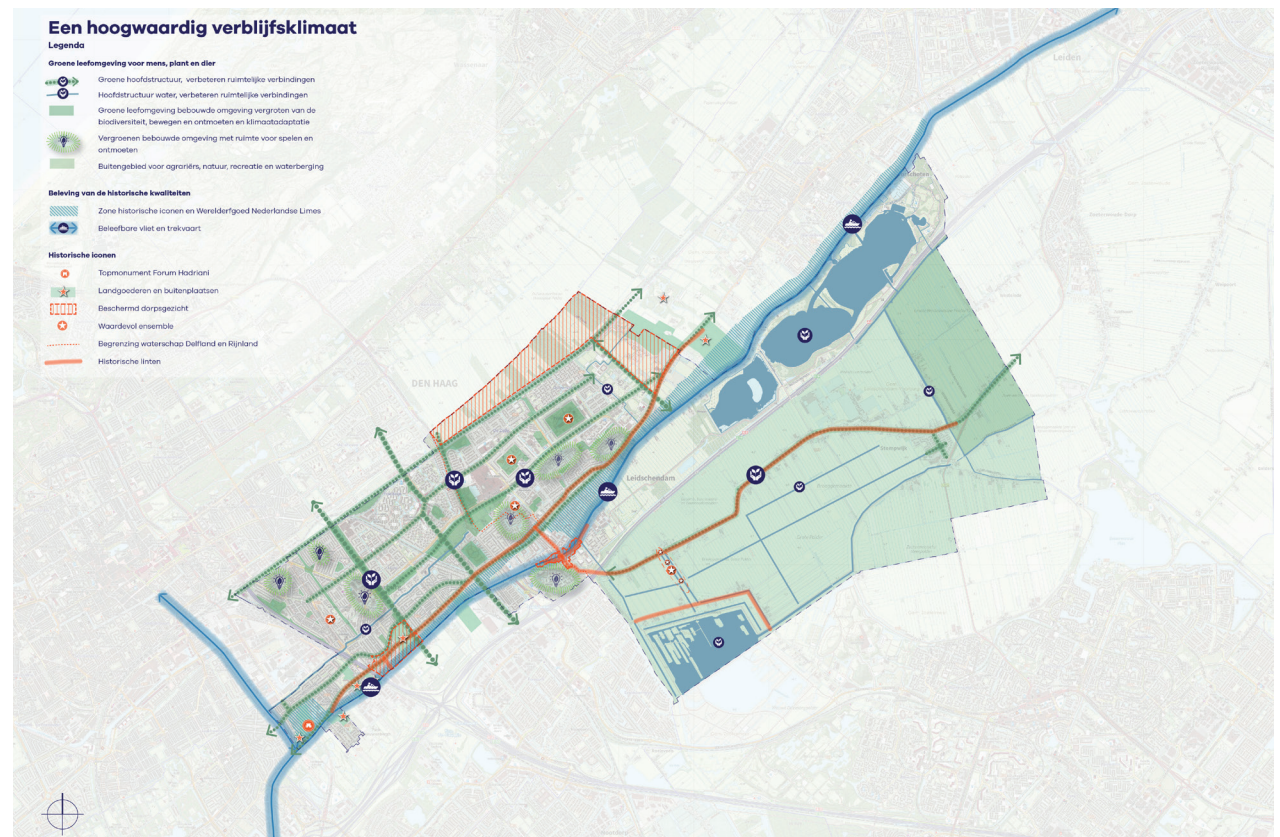
5.1 Een hoogwaardig verblijfsklimaat

5.1.1 Algemeen

Met het perspectief 'een hoogwaardig verblijfsklimaat' streven we ook in de toekomst **naar een prettige, gezonde, kwalitatieve en veilige leefomgeving om in te verblijven**. Met de inrichting van onze leefomgeving en met continue aandacht voor beheer, onderhoud en handhaving zorgen we ervoor dat we ons hoogwaardige verblijfsklimaat behouden en versterken. Voor de

"Het is noodzakelijk dat de gemeente groeit maar het is ook belangrijk om groen en het historische karakter te behouden."

"Stop met bebouwen van groene gebieden, daar zijn de bewoners in 2050 dankbaar voor."

Figuur 4: Toekomstperspectief 1: Een hoogwaardig verblijfsklimaat (bron: Buro SRO)

inwoners, ondernemers, werknemers en bezoekers van onze gemeente. Maar zeker ook voor de planten en dieren die hier leven. Veel verschillende zaken dragen bij aan zo'n prettige, gezonde leefomgeving. Beleefbaar groen en water speelt een essentiële rol. Het zorgt voor een hogere, betere kwaliteit van leven, en het draagt bij aan een positieve gezondheid doordat het uitnodigt tot bewegen, sporten, ontspannen en ontmoeten. Daarnaast draagt een groene omgeving bij aan een grotere biodiversiteit, het verminderen van hittestress en het voorkomen van wateroverlast. Maar ook de aanwezigheid en herkenbaarheid van historische bouwwerken, de kwaliteit van water, bodem en lucht en een gezonde en veilige inrichting, zijn essentiële aspecten voor een hoogwaardig verblijfsklimaat.

5.1.2 Groene leefomgeving voor mens, plant en dier

Leidschendam-Voorburg is een prachtige, groene gemeente, daar zijn we aan gehecht en daar zijn we trots op. Dit geldt afgaande op de vele participatiebijeenkomsten zeker ook voor onze inwoners. **We streven dan ook naar behoud en versterking van onze groene woonomgeving voor zowel mens, plant als dier.** We behouden en beschermen onze groene ecologische hoofdstructuur en zetten in op meer natuurvriendelijke oevers. We verbeteren de verbindingen tussen het groen onderling én tussen het groen en de bebouwde omgeving.

Maar niet alleen de hoofdstructuur draagt bij aan een groene leefomgeving. Ook de bebouwde omgeving zelf is belangrijk voor de groenbeleving en de biodiversiteit. **We vergroenen daarom onze bebouwde omgeving in combinatie met ruimte voor spelen en ontmoeten.** Een groot deel van het groen kent een sterke koppeling met historische kwaliteiten; de oude structuren, buitenplaatsen en historische parken. Hier zetten we er goed in als kernwaarde om de omgevingskwaliteit te verbeteren.

Tot slot vervult het buitengebied een belangrijke rol voor een groene leefomgeving en in toenemende mate voor ecologisch waardevolle plekken en verbindingen voor mens, plant en dier. **We behouden en versterken daarom ons buitengebied als een tegenhanger van het stedelijk gebied** die fungeert als uitloopgebied met ruimte voor natuur, recreatie en waterberging.

5.1.3 Koesteren van de historische kwaliteiten

Onze geschiedenis maakt ons uniek. Als onderdeel van een hoogwaardig verblijfsklimaat willen we onze historische kwaliteiten daarom niet alleen behouden maar ook meer **herkenbaar maken en als leidende kernwaarde hanteren** bij ruimtelijke initiatieven. We willen deze beter zichtbaar maken in de stedelijke structuur. Hier spelen we op in met de inrichting van de openbare ruimte en met de routes tussen de historische iconen en gebieden, zoals de beschermde stadsgezichten,

Hofwijck, Voorburg (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

de buitenplaatsen en het sluiscomplex. Door dit te combineren met routes en activiteiten op het gebied van winkelen, recreatie en natuurbeleving maken we de historie beter beleefbaar en draagt ze beter bij aan het hoogwaardige verblijfsklimaat.

5.1.4 Bodem en water sturend

Een goede kwaliteit van water, bodem, lucht en geluid is een voorwaarde voor een gezonde leefomgeving. Het is niet prettig te verblijven in een gebied waar dit niet op orde is. Niet alles is maakbaar en haalbaar. **Vooraf water en bodem, maar ook lucht en geluid laten we daarom sturend zijn bij de inrichting van onze leefomgeving. Bij iedere** (her)inrichting van een buurt of straat kijken we daarom eerst naar de eigenschappen van het bodem- en watersysteem en de mogelijkheden die daaruit voortvloeien.

5.1.5 Gezonde en veilige leefomgeving

Een hoogwaardig verblijfsklimaat betekent ook een gezonde en veilige leefomgeving voor mens en dier. We streven daarom naar verbetering van de luchtkwaliteit in lijn met de WHO-advieswaarden. Daarom stimuleren we energiebesparing en duurzame opwekking van energie. We dringen houtstook terug en bevorderen een duurzame mobiliteit. We zorgen voor schoon water, afgekoppeld schoon regenwater en zetten in op minder verspilling van drinkwater. We werken toe naar een substantiële reductie van emissie vanuit de landbouw,

tuinbouw, de bedrijven en de woningen. Daardoor voldoen we aan de doelen uit de Kaderrichtlijn Water en aan de nationale stikstofdoelen. We verbeteren de bodemkwaliteit, verminderen geluidsoverlast van (spoor)wegen en bedrijven. **In de omgevingsvisie omschrijven we, mede op basis van de nota leefomgevingskwaliteit, gebiedsgericht de omgevingswaarden die we hiermee willen bereiken.** Dit laten we landen in de regels van het omgevingsplan. We zorgen voor een gezonde voedselomgeving in onze

openbare ruimte waardoor de gezonde keuze de makkelijke en logische keuze is. We zorgen voor een veilige leefomgeving zowel op het gebied van verkeersveiligheid, sociale veiligheid als omgevingsveiligheid. Hierbij geven we specifiek aandacht aan (locaties voor) kwetsbare groepen zoals kinderen, ouderen, mensen met een fysieke of geestelijke beperking en schoolomgevingen. We voorkomen gevaar daar waar dit kan, anticiperen hierbij op toekomstige ontwikkelingen en richten onze openbare ruimte op een sociaal

Molen De Vlieger (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

veilige manier in. We werken aan sociaal veiligere wijken en focussen ons hierbij op de wijken die nu de meeste sociale problemen kennen. Hierbij geven we aandacht aan jongeren en aan positieve gezondheid als onderdeel van brede welvaart.

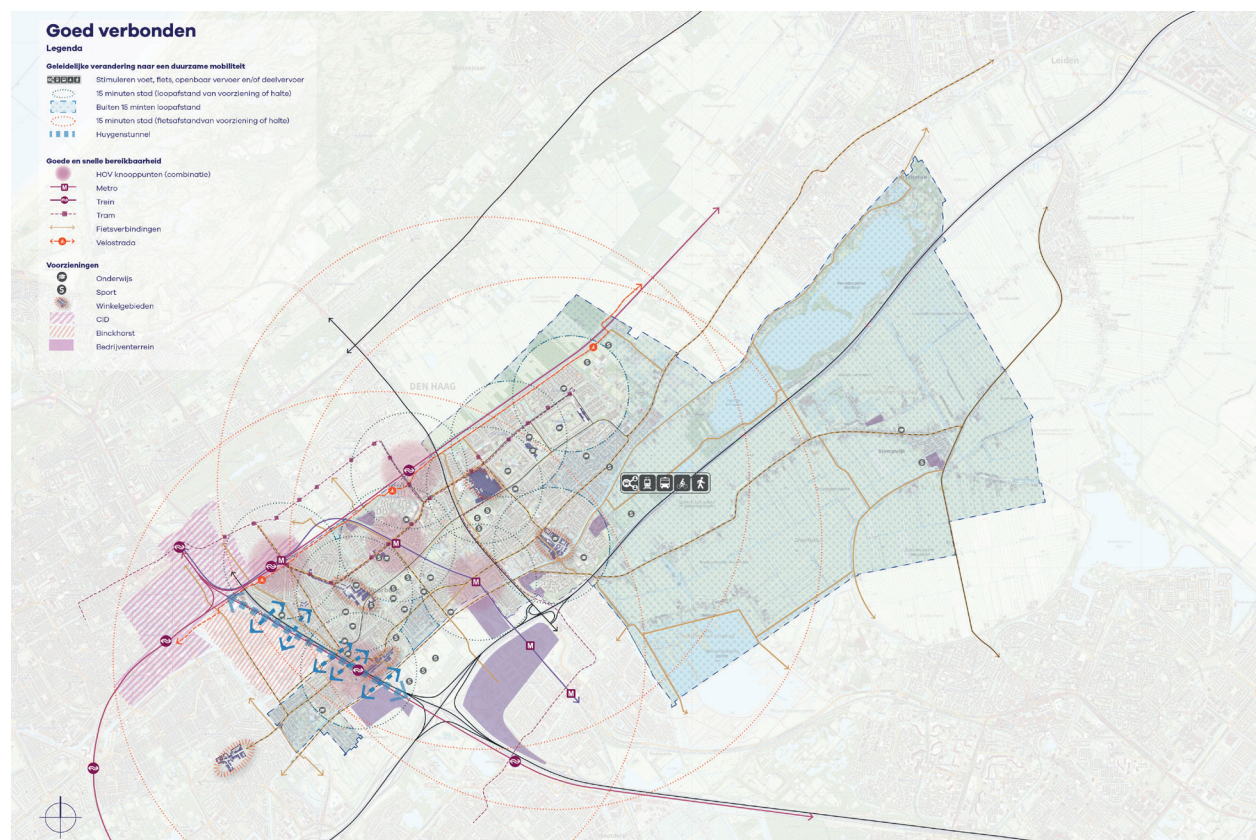
5.2 Goed verbonden

5.2.1 Algemeen

Onze gemeente is over het algemeen goed bereikbaar en goed verbonden met de regio en het gebied daaromheen. Maar deze bereikbaarheid staat onder druk door bestaande knelpunten, toename van verkeer en verstedelijking. Als gemeente willen we goed bereikbaar blijven en binnen onze gemeente willen we ervoor zorgen dat onze voorzieningen en woonwijken goed bereikbaar blijven. We zullen hiervoor inspanningen moeten doen en dat doen we dan ook. Nabijheid speelt hierin een even belangrijke rol als goede en adequate verbindingen. Wat we onder een goede bereikbaarheid verstaan is bovendien aan verandering onderhevig. Waar nu het reguliere autoverkeer nog een grote rol speelt, zien we langzaam verkeer, openbaar vervoer en schoner autoverkeer als bepalend voor een goede toekomstige bereikbaarheid. We gaan daarom werken volgens het STOMP-principe, waarin bij planvorming achtereenvolgens gekeken wordt naar: **S**tappen, **T**rappen, **O**penbaar vervoer, **M**obility as a service, **P**rivéauto. Daarnaast zorgen we er met de locatiekeuze voor nieuwe functies

“Verkeersveiligheid rondom Park Leeuwenbergh moet verbeterd worden.”

“Verbindingen binnen de regio zijn nu te traag. Maak meer gebruik van lightrail verbindingen!”

Figuur 5: Toekomstperspectief 2: Goed verbonden (bron: Buro SRO)

en met de omvang, kwaliteit en inrichting van ons netwerk aan verbindingen voor dat we goed verbonden blijven.

5.2.2 Geleidelijke verandering naar een duurzame mobiliteit

Goed verbonden betekent in de nabije toekomst 'goed verbonden met duurzame mobiliteitsvormen'. We streven daarom naar een geleidelijke verschuiving van de focus op autoverkeer naar een duurzame mobiliteit. Daarbij houden we gelijke tred met het aanbod aan geschikte alternatieven. We stimuleren en faciliteren langzaam verkeer en openbaar vervoer. **Hierbij werken we met het concept van de 15-minuten stad:** belangrijke voorzieningen in onze gemeente zijn voor onze inwoners te voet, te fiets, per openbaar vervoer of deelvervoer bereikbaar binnen 15 minuten van huis. Nabijheid van werk is ook onderdeel van deze gedachte. Dit doen we niet alleen in het kader van duurzaamheid, maar ook in het kader van de toenemende vergrijzing en een goede bereikbaarheid van onze voorzieningen voor ouderen. We bereiken dit door bij de situering van nieuwe functies te kiezen voor goed bereikbare locaties per fiets en HOV en door het netwerk van fiets- en openbaarvervoersverbindingen te versterken daar waar dat het meest nodig is, zoals bijvoorbeeld bij de fietsroute parallel aan de N14. Daarbij zullen Stompwijk en het buitengebied ook in de toekomst afhankelijk blijven van de auto.

Hoewel we het autoverkeer dus (vooral voor interne verplaatsingen) terug willen dringen, blijft het voor met name verplaatsingen buiten onze gemeente een belangrijke mobiliteitsvorm. We zorgen er daarom voor dat ons **hoofdwegennet goed onderhouden en toereikend** blijft en geen barrière vormt voor langzaam verkeer. Het autoverkeer maken we daarnaast schoner. Door te voorzien in voldoende laadpunten, faciliteiten voor schone deelauto's en door flexibiliteit en maatwerk te bieden in onze parkeernormen beperken we het reguliere autoverkeer en maken we een verduurzamingslag. Verder richten we ons op

het realiseren van mobiliteitshubs op strategische plekken in of net buiten de gemeente zoals HOV stations of P&R locaties. Voor P&R locaties midden in onze gemeente onderzoeken we of deze niet een andere invulling moeten krijgen.

5.2.3 Veiligheid en leefbaarheid

Onder goed verbonden verstaan we zeker niet alleen een goede en snelle bereikbaarheid. We zijn pas goed verbonden als het verkeer zich op een veilige manier afwikkelt en de leefbaarheid niet in de weg staat. **Hierbij leggen we wat betreft verkeersveiligheid de nadruk op kwetsbare**

OV-station Leidschendam-Voorburg (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

verkeersdeelnemers zoals kinderen en senioren. Bereikbaarheid, leefbaarheid en veiligheid kwamen in de participatieronden dan ook alle drie nadrukkelijk naar voren. De verandering naar een duurzame mobiliteit kan hier goed mee samen gaan. Met uitzondering van de hoofdwegen zien we alle verbindingen in het bebouwde gebied als 30km/u gebieden die leefbaar en veilig zijn. Op de overige wegen, waar het drukker is, willen we daar waar dat kan de verkeersveiligheid en leefbaarheid verbeteren.

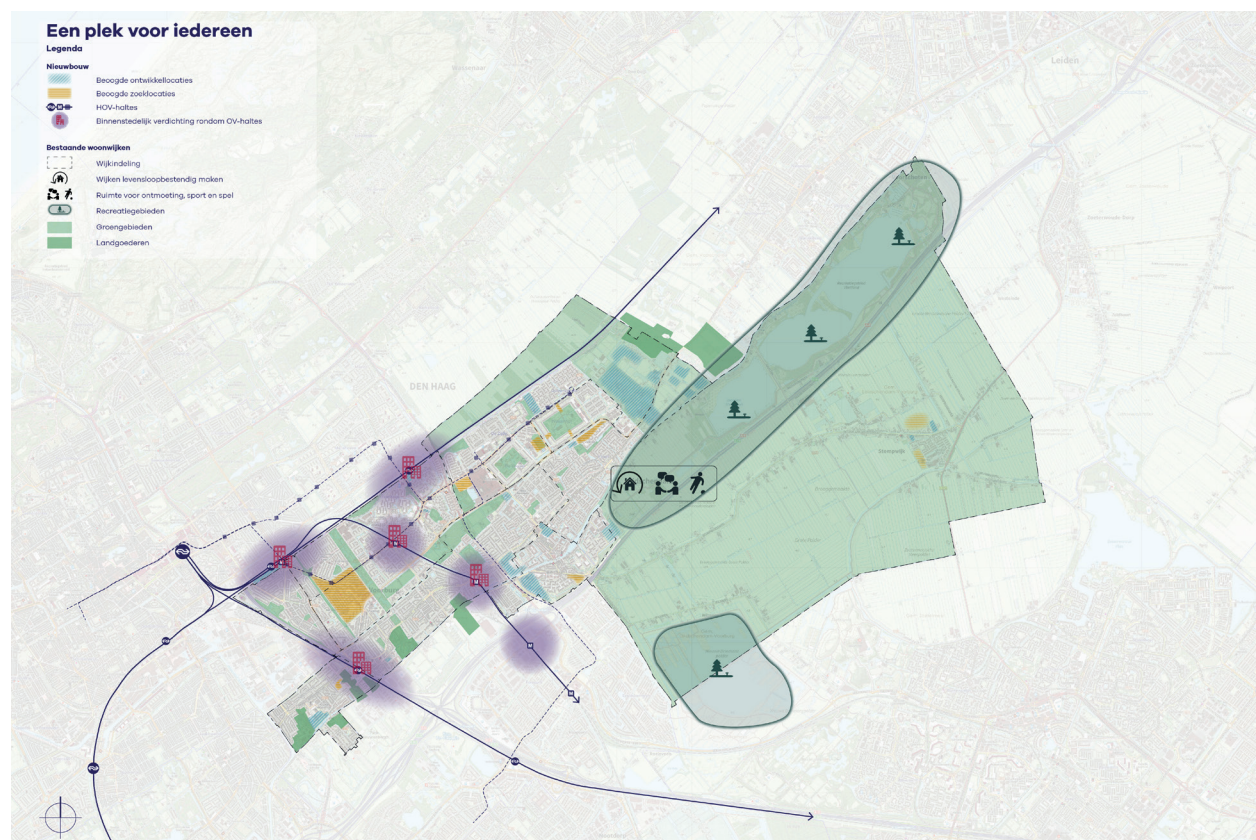
5.3 Een plek van en voor iedereen

5.3.1 Algemeen

Om onze gemeente een plek van en voor iedereen te laten zijn, willen we voor al onze inwoners en bijzondere doelgroepen zoals nieuwkomers een **passende woning beschikbaar** hebben (nieuwkomers zijn bijvoorbeeld (kinderen van) asielzoekers, statushouders, arbeidsmigranten en expats). Gezien het huidige, grote en urgente tekort aan betaalbare woningen is het nodig om extra woningen te bouwen. Dit leeft ook erg breed onder onze inwoners. Door daarbij actief te sturen op het type en de betaalbaarheid bouwen we bij uitstek voor de specifieke woonbehoefte van de groepen waar de gemeente zich op richt. Maar een plek voor iedereen betekent niet alleen letterlijk een woonplek. Ook de woonomgeving en de openbare ruimte zien we als een plek waar iedereen zich thuis moet voelen. We willen een **inclusieve en sociale**

“Ik ben een geboren en getogen Voorburger, net als mijn ouders die hier nog steeds wonen. Hopelijk willen en kunnen mijn kinderen hier ook nog wonen in 2050.”

“Een muzikfestival in de buurt zou leuk zijn voor jongeren. Inwoners zouden graag meehelpen organiseren.”

Figuur 6: Toekomstperspectief 3: Een plek voor iedereen (bron: Buro SRO)

samenleving zijn waarin iedereen op een gelijkwaardige manier welkom is en dezelfde kansen krijgt om mee te doen in onze gemeente. **Een samenleving waarin ieder kind ook in 2050 veilig, gezond en kansrijk kan opgroeien en zich kan ontwikkelen** in lijn met onze pedagogische visie. Waar ruimte is voor sport en beweging waaronder ook buitenzwemmen. Naast een prettige en veilige openbare ruimte vinden we een **hoogwaardig voorzieningenaanbod** op het gebied van winkelen, dagelijkse boodschappen, sport, kunst- en cultuur, zorg, onderwijs en overige maatschappelijke thema's van groot belang. Niet alleen in de centra maar ook in de wijken en buurten. In Leidschendam en Voorburg ontwikkelen we de bibliotheek van de toekomst als culturele en sociale huiskamer van de gemeente. Een hoogwaardig cultureel veld draagt bij aan talentontwikkeling, verrijkt het voorzieningenniveau, het welzijn van de inwoners en het plaatsbesef. Dit zorgt voor sociale cohesie.

5.3.2 Nieuwbouw

Om te zorgen dat er voor iedereen een passende woning beschikbaar komt bouwen we zo'n 6.000 nieuwe woningen ten opzichte van 2024. Oplopend van circa 2.300 woningen tot 2030, circa 5.000 woningen tot 2040 en circa 6.000 woningen tot 2050. We sturen actief en gebiedsgericht op het woningbouwprogramma (prijs en typologie) dat daarbij tot stand komt en zorgen zo voor de doelgroepen waarvoor dit het hardst nodig

is. Zo werken we toe naar een **evenwichtige bevolkingsopbouw**. Het accent leggen we daarom duidelijker op woningen voor starters, jongeren, jonge gezinnen en senioren. We sturen daarom via een brede aanpak gebiedsgericht op de woningen die deze doelgroepen nodig hebben. Zoals betaalbare woningen voor kleinere huishoudens en toegankelijke woningen die het mogelijk maken voor ouderen om langer zelfstandig in hun buurt te blijven wonen. Grondgebonden woningen liggen hierbij minder voor de hand in verband met schaarste en hoge grondprijzen. Deze sturing op woningtypen zorgt ervoor dat er in de bestaande woningvoorraad veel woningen voor gezinnen vrijkomen. Ook nemen we onze (wettelijke) verantwoordelijkheid bij specifieke

woonvormen voor de bijzondere doelgroepen zoals statushouders, uitstromers uit zorginstellingen en inwoners die dakloos dreigen te worden.

5.3.3 Bestaande woningvoorraad

Naast nieuwbouw vervult ook de bestaande woningvoorraad een belangrijke rol om te komen tot passende woningen voor iedereen. We streven ernaar dat bestaande woningen bewoond worden door doelgroepen waar die woning geschikt voor is of geschikt voor wordt gemaakt.

Voorburgse markt (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

5.3.4 Levendige en sociale wijken

Voor onze inwoners zien we onze wijken en buurten niet alleen maar als de plek waar toevallig hun woning staat. We zijn geen slaapstad; de wijken en buurten zijn zelf ook een levendige omgeving waar onze inwoners zich veilig, welkom en thuis moeten voelen en waar ze zich kunnen ontplooien. Het aanbod aan voorzieningen in de wijk zoals wijkgebouwen, medische centra, scholen, religieuze gebouwen en gebedshuizen, verenigingsgebouwen, sportvelden, zwembaden, parken, pleinen en speelplekken, voorzieningen voor kunst en cultuur en bijvoorbeeld een koffiezaakje met en terras vinden we daarvoor essentieel. **Dit aanbod willen we evenwichtig over de wijken en buurten verdelen, mee laten groeien met het inwonertal en toegankelijk en inclusief maken.**

Dit vraagt om ruimte die schaars is in Leidschendam-Voorburg. Als gemeente nemen we daarom onze rol om maatschappelijke en niet-commerciële activiteiten hierin te ondersteunen en hier waar nodig actief op te sturen. Zo zorgen we er bij nieuwbouwprojecten voor dat er ruimte voor voorzieningen komt. Maar ook zullen we bij herbestemming van kerken altijd voorrang geven aan een maatschappelijke bestemming. Daarnaast zullen we onze scholen verbreden tot integrale kindcentra waar meerdere functies ten behoeve van de ontwikkeling van het kind en ouder in één gebouw zijn gesitueerd. Met

bovenstaande beleidslijn en bijbehorende voorbeelden geven we gehoor aan het signaal van onze inwoners en blijven onze wijken en buurten voldoende hoogwaardige ruimte bieden voor ontmoeting, ontplooiing en samenwerking voor iedereen.

Voorburg - Oud Wielemakersslop (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

5.4 Economisch vitaal, passend bij een woongemeente

5.4.1 Algemeen

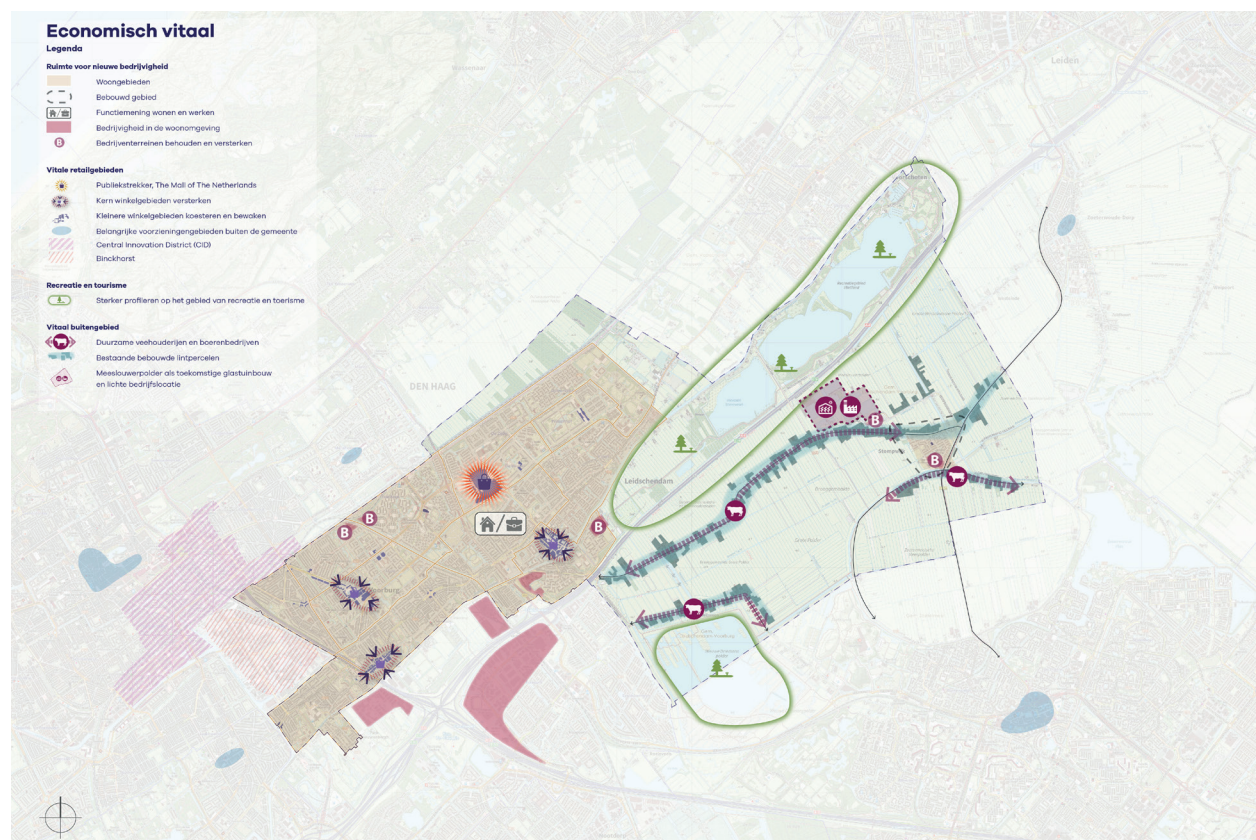
Als woongemeente dragen we bij aan de werkgelegenheid door het bieden van een aantrekkelijke woonomgeving voor werknemers in de regio. Maar we zijn zeker niet alleen maar een woongemeente. **We koesteren ook de bedrijvigheid en economische activiteit binnen onze gemeente.** Om een levendige gemeente te blijven, zijn economische functies en aantrekkelijke winkelgebieden van essentieel belang. We zetten in op een uitstekend voorzieningenniveau en aanbod aan economische activiteiten. Zo dragen we bij aan de levendigheid en zorgen we voor werkplekken voor zowel praktisch- als hoger opgeleiden. **We willen dan ook nieuwe arbeidsplaatsen realiseren, 2.000 extra banen tot 2030 en daarna het voorzieningenniveau en de werkgelegenheid in gelijke tred mee laten groeien met het inwoneraantal.** We gaan daarbij vooral voor een structurele groei in de sectoren waarin we nu al sterk zijn: dienstverlening, retail en zorg.

5.4.2 Ruimte voor nieuwe bedrijvigheid en commerciële voorzieningen

Voor vitale en circulaire economische activiteiten en dynamiek is het zaak om ruimte te geven aan bedrijvigheid en in te zetten op een zekere groei die meebeweegt met de bevolkingsontwikkeling. Die ruimte willen we

“De vitaliteit van het dorp is belangrijk en hangt af van kleinschalige ondernemers. Er is in Stompwijk behoefte aan maatwerk per ondernemer.”

“We moeten zorgen dat iedereen die wil blijven boeren dat gewoon kan blijven doen, binnen de mogelijkheden die er zijn.”

Figuur 7: Toekomstperspectief 4: Economisch vitaal, passend bij een woongemeente (bron: Buro SRO)

bieden, verspreid over de gemeente. We maken daarbij gebiedsgerichte afspraken over het programmeren van bedrijvigheid en voorzieningen. Bij herontwikkelingsprojecten zorgen we standaard voor 5% ruimtereservering voor deze functies. Indien een gebied zich daar echt niet voor leent sparen we die gereserveerde ruimte op om elders onder te brengen.

We streven naar functiemenging met werkfuncties en voorzieningen in de woonomgeving. Vooral op het gebied van wijkverzorgende functies in gezondheid, sport en maatschappelijke dienstverleningen en van passende en schone bedrijvigheid voor praktisch opgeleiden. Ook daarmee brengen we de 15-minuten stad een stap dichterbij. Daarnaast is onze woonomgeving vanwege het grote aandeel zzp'ers dat vanuit huis werkt zelf ook een werkomgeving. We situeren kleinschalige kantoren, voorzieningen en bedrijven aan de randen van onze kernwinkelgebieden en bij de stations. Twee kantorenlocaties, Overgoo (Fleetpark) en stationsomgeving Den Haag Mariahoeve, transformeren we naar een dynamisch woon-werkgebied. We maken ook gebiedsgerichte afspraken over behoud van solitaire werklocaties in de gemeente.

We behouden en versterken daarom onze zes bedrijventerreinen. Zo kunnen we stadsverzorgende bedrijven met werkgelegenheid voor praktisch opgeleiden blijvend faciliteren. Met deze koers

voor de bedrijventerreinen scheppen we voldoende werkruimte die niet goed in een woonomgeving past en die nodig is voor een circulaire economie. Om een bedrijf in een circulaire economie mee te laten draaien is er bij eenzelfde productieniveau immers meer ruimte nodig

5.4.3 Vitale retailgebieden

Onze vier kernwinkelgebieden willen we binnen hun huidige rol versterken en daarbij de levendigheid, aantrekkelijkheid en bereikbaarheid verbeteren. Van de kleinere winkelgebieden koesteren en bewaken we hun rol voor de levendigheid en sociale cohesie in de buurten en wijken.

5.4.4 Recreatie en toerisme

We profileren ons sterker en duidelijker op het gebied van recreatie en toerisme. Ook dit is immers een wezenlijk onderdeel van ons economisch onderscheidingsvermogen en hierin hebben we veel waardevols te bieden. Onze historie, ons netwerk van wandel, fiets- en vaarverbindingen, onze landschaps- en natuurbeleving en onze 'shopping' faciliteiten zetten we hiervoor in. We verbeteren de toegankelijkheid en beleefbaarheid hiervan. Evenementen op de daarvoor bestemde locaties laten we bijdragen aan onze aantrekkingskracht voor inwoners en bezoekers.

5.4.5 Vitaal buitengebied

We onderkennen het belang van ons buitengebied voor een vitale economie. We zorgen ervoor dat het

buitengebied aantrekkelijk en groen is en ruimte blijft bieden aan vitale functies met een passend economisch verdienmodel. We bekijken goed hoe de landbouw hierin een toekomstbestendige rol kan blijven spelen.

Meeslouwerpolder (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

5.5 Duurzaam toekomstbestendig

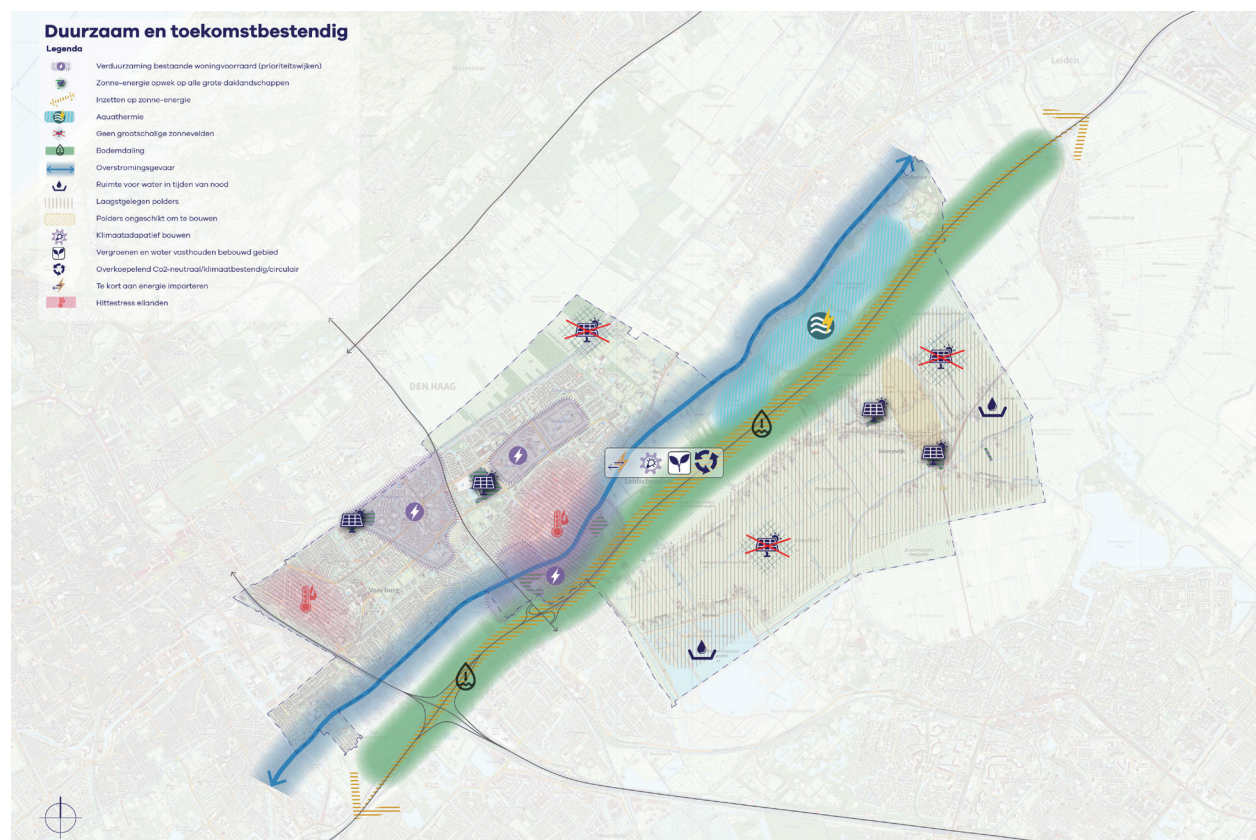
5.5.1 Algemeen

De gevolgen van klimaatverandering nemen merkbaar toe. Wateroverlast, elkaar vaker opvolgende hittegolven en langere perioden van droogte en bodemdaling drukken ons met de neus op de feiten. Het zoveel mogelijk beperken van de opwarming is urgent. Het is een mondiaal probleem en het raakt ook onze leefomgeving. We kunnen en willen hierin als gemeente onze verantwoordelijkheid nemen. Dit doen we samen met onze inwoners en belanghebbenden. In het participatietraject hebben zij immers duidelijk laten blijken dit thema belangrijk te vinden. Daarom maken we onze gemeente duurzaam en dragen we bij aan het tegengaan van de opwarming. Daarnaast moet de fysieke leefomgeving klimaatadaptief en toekomstbestendig worden ingericht zodat het de gevolgen van klimaatverandering en andere (toekomstige) ontwikkelingen kan opvangen. Hierbij hoort ook een duurzaam gebruik van de ondergrond. Onze leefomgeving speelt hierin een grote rol en hierin ondernemen we de volgende stappen.

5.5.2 CO2 neutraal

In 2050 zijn we CO2 neutraal. Ten eerste door het verstandig omgaan met energie en in te zetten op besparing en een efficiënte omgang daarmee. In

“Plaats buurtbatterijen voor lokale opslag van stroom opgewekt door bijvoorbeeld zonnepanelen.”

Figuur 8: Toekomstperspectief 5: Duurzaam en toekomstbestendig (bron: Buro SRO)

---

dat kader verduurzamen we onze bestaande bebouwingsvoorraad en realiseren we alle nieuwe bebouwing CO2 neutraal. Maar minstens zo belangrijk is **de volledige omschakeling naar hernieuwbare energiebronnen** die we in de periode die de omgevingsvisie beslaat willen bereiken. We werken toe naar een energiesysteem waarbij bronnen en gebruik zo veel mogelijk lokaal in balans zijn. Via een gemeentebrede en met de regio afgestemde bronnenstrategie hebben we in beeld waar de potentie ligt. Bronnen voor warmte zijn lokaal opgewekte elektriciteit, restwarmte, aardwarmte, warmte uit water (aquathermie) en mogelijk waterstof. Bronnen voor elektriciteit kunnen zijn zonne-energie, windenergie en andere mogelijke kansen. We staan welwillend tegenover particuliere initiatieven voor windenergie in het buitengebied. Ons energiesysteem is integraal onderdeel van het energiesysteem van onze Regionale Energie Strategie (RES) regio Rotterdam Den Haag en de provincie Zuid-Holland. We zetten zo veel als mogelijk in op het benutten van haalbare warmtebronnen en opwek van lokale elektriciteit om hiermee netcongestie te voorkomen.

Op het gebied van elektriciteit zetten we in op zo veel mogelijk lokaal en collectief eigendom. We verzwaren elektriciteitsnetwerken en passen dit tezamen met extra elektriciteitshuisjes en collectieve batterijopslag integraal in bij openbare ruimte projecten. Benutting van warmte en

warmtenetwerken beperkt de noodzaak van vergroting van het elektriciteitsnet en wordt zo goed als mogelijk ingezet.

Onze wijken laten we gefaseerd en geleidelijk de energieovergang maken waarbij we bekijken welke bron het meest geschikt is. Voor warmtenetwerken volgen we de Rijksoverheid dat deze netwerken in publiek eigendom moeten zijn om betaalbaarheid en duurzaamheid te kunnen waarborgen.

5.5.3 Een klimaatadaptieve en natuurinclusieve leefomgeving

In 2050 zijn we klimaatbestendig. Bodem en water laten we sturend zijn bij de inrichting van onze leefomgeving. De koers voor bodem en water is hierin duidelijk. We passen ons aan de klimaatontwikkeling aan en anticiperen op verdere klimaatverandering dan waar nu in de wet- en regelgeving rekening mee wordt gehouden. Dat geldt met name voor droogte. We onderzoeken de ideeën die we hebben om dit tegen te gaan zoals het reserveren van de 20% laagst liggende delen van de droogmakerijen voor water in tijden van nood. Ook zien we het verhogen van het waterpeil in de polders als mogelijkheid, daarmee verminderen we tegelijkertijd de CO2-uitstoot. We vergroten de sponswerking van onze bebouwde omgeving door te vergroenen zodat we in nattere periodes het water beter vasthouden en dit in drogere periodes kunnen gebruiken. Dit

vergt ingrepen in de vorm van vergroening van de bestaande omgeving waarmee we ook hittestress tegengaan. Bij nieuwe ontwikkellocaties is vanaf nu klimaatadaptief en natuurinclusief met oog voor de habitat van doelsoorten de standaard. We hebben aandacht voor de gevolgen van bodemdaling in onze bebouwde omgeving en zoeken naar maatwerkoplossingen voor de gebieden waar dit urgent is. Het vergroten van de biodiversiteit zien we als een vanzelfsprekend onderdeel van een klimaatadaptieve leefomgeving. Zowel met de inrichting van onze groengebieden als op het gebied van natuurinclusief bouwen zullen we daarvoor zorgen.

5.5.4 Circulair

In 2050 zijn we zo veel mogelijk circulair. We houden onze grondstoffen, materialen en producten zo lang als mogelijk in de productieketen zodat we deze optimaal gebruiken en hergebruiken. Hiermee ontstaat de hoogste waarde voor de economie en de minste schade voor het milieu. Alles wat in onze gemeente geproduceerd en geïmporteerd wordt voldoet aan deze standaard. We geven met de aanleg en het beheer en onderhoud van ons gemeentelijk vastgoed en onze openbare ruimte zelf het goede voorbeeld. Daarnaast stimuleren en ondersteunen we ondernemers en bedrijven om dit ook te doen. Hier sturen we met onze vergunningsverlening voor initiatieven op.

5.5.5 Duurzaam gebruik ondergrond

Voor een toekomstbestendige leefomgeving stemmen we het bovengrondse ruimtegebruik zorgvuldig af op het ondergrondse ruimtegebruik.

In de ondergrond hebben we enerzijds ruimte nodig voor het opvangen, vasthouden en transporteren van water, voor het vergroenen van de bovengrond en het verrijken van de biodiversiteit. Aan de andere kant legt de vraag naar elektriciteit, snelle dataverbindingen en alternatieven voor het gas een steeds groter beslag op de ondergrondse ruimte. Ook het streven naar een efficiënt, duurzaam en meervoudig ruimtegebruik betekent een ruimteclaim voor de ondergrond. **Bij het afstemmen van deze benodigde ruimte staat het gezond houden van de bodem voorop. Hier houden we bij elke (her)inrichting van de leefomgeving rekening mee.**

Groot Zijdepark (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

6. Een brede blik

De vijf perspectieven kunnen elkaar in onze gemeente vaak versterken en daarmee voor een optimale kwaliteit van de leefomgeving in 2050 zorgen. Dat is wat we voor Leidschendam-Voorburg nastreven met de omgevingsvisie die we op gaan stellen. In dit hoofdstuk leggen we daarom de vijf perspectieven over elkaar heen. Daarmee ontstaan koersbepalende keuzen als opmaat voor de omgevingsvisie. Vaak versterken de perspectieven elkaar, maar soms dringen ambities voor het ene perspectief die van het andere wat naar de achtergrond. Dit verschilt per gebiedstype. We behandelen de overkoepelende blik in dit hoofdstuk daarom per gebiedstype. Eerst voor Leidschendam en Voorburg, vervolgens voor Stompwijk en tenslotte voor het buitengebied.

6.1 De koers en keuzen voor Leidschendam en Voorburg

6.1.1 De koers en keuzen voor onze ontwikkellocaties
We kiezen ervoor om binnenstedelijk te verdichten en dus geen uitbreidingswijken te maken. Hiermee zorgen we voor voldoende woningen ('een plek voor iedereen') én behouden we het landschap en het groen dat zo bepalend is voor onze identiteit en ons verblijfsklimaat. Twee duidelijke wensen vanuit de participatie. Om dit te bereiken kiezen we ervoor om op sommige locaties hogere bebouwing toe te passen indien dit stedenbouwkundig inpasbaar is, zoals we dit ook bij park 070 en Klein Plaspoelpolder al doen.

In de omgevingsvisie geven we aan welke concrete ontwikkellocaties er komen en welke ambities daarbij gelden. Daarbij geven we ook aan waar we de sociale woningbouw gaan onderbrengen. De verdichting zoeken we met name rond de HOV-knooppunten, de voorzieningencentra en op transformatielocaties. Dit combineren we met fietsvoorzieningen en economische functies. In deze gebieden zien we ruimte om intensiever te bouwen waarbij we voor transformatielocaties goed kijken of de bestaande functie in de nieuwe plannen een plek behoort te krijgen. Hierbij zal het maatschappelijk of economisch belang van de functie zwaar wegen. Bestaande woonwijken waar het karakter zich niet leent voor intensiever bouwen en groengebieden houden we op deze manier in stand. Het kan daarbij wel zo zijn dat aan randen van luwe woonwijken verdicht wordt, omdat het aangrenzende gebied zich hiervoor wel leent. **Daarbij blijft een passende maat en schaal van de ontwikkeling in aansluiting op de omgeving altijd een aandachtspunt zodat er een hoogwaardige kwaliteit ontstaat.**

Bij iedere ontwikkellocatie laten we de ambities van de vijf perspectieven in samenhang tot uiting komen. Met ontwikkellocaties maken we immers nieuwe omgevingen die we naar onze huidige inzichten in kunnen richten en waarbij we al onze ambities in samenhang af kunnen wegen. **In de omgevingsvisie maken we daarom een kwaliteitsleidraad voor ontwikkellocaties.**

Een set gebiedsgerichte richtlijnen voor onder andere de hoeveelheid groen (3-30-300 richtlijn), klimaatadaptief, natuurinclusief en met een zo laag mogelijke milieu-impact bouwen, het mobiliteitsconcept, het aandeel aan maatschappelijke en/of economische functies, het omgaan met erfgoed en de ruimtelijke inpasbaarheid in de omgeving (De 3-30-300 richtlijn houdt in dat elke woning op minimaal 3 bomen uitkijkt, dat de buurt minstens 30% bedekking met boomkronen heeft en dat er

Damsigt Voorburg (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

---

binnen 300 meter van iedere woning een parkje is). De richtlijnen kunnen van invloed zijn op het te realiseren aantal woningen, dit is **maatwerk per locatie**. We zorgen ervoor dat we met onze ontwikkellocaties samen **voldoende woningen realiseren om te voldoen aan onze wettelijke regelingen en woondeal met het Rijk**. Bij grotere particuliere ontwikkellocaties is het noodzakelijk dat voorafgaand aan het maken van plannen voor de herontwikkeling een privaatrechtelijke overeenkomst tussen initiatiefnemer en gemeente wordt afgesloten over (o.a.) de rolverdeling, het tijdspad en het betrekken van de omgeving.

6.1.2 De koers en keuzen voor ons stedelijk woongebied

In de woongebieden van Leidschendam en Voorburg komen alle perspectieven samen en laten we deze elkaar versterken. We kiezen voor een groene woonomgeving met behoud en versterking van de historische kwaliteiten en geven zo **prioriteit aan het perspectief 'hoogwaardig verblijfsklimaat'**. Dit laten we samengaan met de andere vier perspectieven.

We zorgen voor woongebieden **die goed verbonden zijn met onze voorzieningen en de hoofdgroenstructuur**. De groene verblijfsplekken in de wijk maken we inclusief en toegankelijk en dit combineren we met ruimte voor sport, spel, ontmoeting, beweging, waterberging en natuur. De historische buitenplaatsen en ensembles

zoals de monumentale wederopbouwgebieden blijven ingebed in het groen. Het groen in de wijk laten we toenemen en we streven ernaar om ook in de bestaande wijken te voldoen aan de 3-30-300 richtlijn. Een hoogwaardig verblijfsklimaat gaat zo prima samen met de perspectieven 'een plek van en voor iedereen' en 'duurzaam toekomstbestendig'. In de wijken waar hittestress het meest speelt, zorgen we op een integrale manier voor vergroening en verduurzaming. Dit doen we in samenwerking met de bewoners en daarbij maken we werk met werk. Met het project Voorburg-Noord noord hebben we hierin al de eerste stappen gezet en de ervaringen daarbij gebruiken we voor onze ambities voor het toekomstbestendig maken van andere wijken in onze gemeente.

We zorgen voor gezonde en veilige wijken met **vitale voorzieningen en een schone en veilige mobiliteit**. We behouden onze maatschappelijke voorzieningen en waar nodig breiden we deze uit. Daarmee zorgen we voor sociale inclusieve wijken met gelijke kansen voor iedereen. We staan open voor het mengen van wonen en werken waarbij parallel aan de woningbouwopgave, de ruimte voor werken en het voorzieningenniveau meegroeit. We stimuleren lichte bedrijvigheid in de woonwijken, bijvoorbeeld met bedrijfsverzamelgebouwen of woonwerkcombinaties. We dringen het reguliere autogebruik terug door in te zetten op

langzaam verkeer, openbaar vervoer en schone (deel)mobiliteit. We vermijden overlast van autoverkeer en verhogen de leefbaarheid. Extra aandacht geven we aan verkeersveiligheid naar en rond scholen en voorzieningen. In gebieden die achterblijven in de 15-minuten stad zetten we in op beter openbaar vervoer en betere fietsverbindingen.

De bestaande woningvoorraad laten we beter bijdragen aan 'een plek van en voor iedereen'. We willen dat iedere woning bewoond wordt door de huishoudensvorm waar de woning geschikt voor is of geschikt voor wordt gemaakt. Daarom zijn we **flexibel bij initiatieven** die de bestaande voorraad beter aan laten sluiten op de behoefte. Uiteraard afhankelijk van de specifieke locatie en met de voorwaarde dat er een **passende ruimtelijke kwaliteit** ontstaat. We maken 20% van de bestaande bouw levensloopbestendig. Maar we blijven het ook makkelijk maken voor bewoners om naar een geschiktere woning te verhuizen. Zo komen er bestaande woningen vrij voor anderen. We bieden daarom de mogelijkheid tot het splitsen van woningen in kleinere woningen en we zetten in op het optoppen van bestaande bebouwing, het invullen van plinten of het aanbouwen aan bestaande panden als manieren om tegemoet te komen aan de behoefte aan betaalbare woningen. Deze omgang met de bestaande woningvoorraad combineren we met het **stimuleren van het klimaatbestendig en duurzaam maken van de woningen**. Waar dit niet haalbaar is,

vormt sloop en nieuwbouw op termijn een optie. Met dit doel voor ogen worden we als gemeente actiever in het aanwijzen van herstructureringswijken. In de omgevingsvisie nemen we deze dan ook op. Voor ons erfgoed streven we verduurzaming met behoud van de historische kwaliteiten na.

Toch blijft er buiten de concentratiegebieden voor verdichting ook in de bestaande wijken ruimte nodig voor extra woningen om met recht een plek voor iedereen te kunnen zijn. Om dit binnen de bestaande schaal van de wijk goed samen te laten gaan met de ambities voor een hoogwaardig verblijfsklimaat en klimaatadaptatie gaan we voor maatwerk per wijk. **We laten de omgevingskwaliteiten leidend zijn om af te wegen of er ruimte voor verdichting is zonder dat dit ten koste gaat van de stedenbouwkundige kwaliteit** en het groen. Zo komen wijken met verouderde bebouwing, sociale problemen of bodemdaling wellicht in aanmerking voor een kwaliteitsimpuls waarbij ook verdichting mogelijk is, terwijl in andere wijken het bestaande karakter minder verdichting toestaat.

6.1.3 De koers en keuzen voor onze kernwinkelgebieden

Ook in de kernwinkelgebieden komen alle perspectieven samen. Hier is **ruimte voor levendigheid** belangrijker dan rust en zijn bijvoorbeeld hogere geluidsniveaus dan in de woonwijken acceptabel. De perspectieven 'economisch vitaal' en 'een plek voor iedereen'

hebben hier de overhand. Deze vullen we aan met ambities uit de overige perspectieven. Voor The Mall doen we dit anders dan voor de overige kernwinkelgebieden.

In onze centrumgebieden richten we ons op een **sterk aanbod aan economische voorzieningen in combinatie met een levendige openbare ruimte**. Daarom concentreren we winkels en horeca in een sterk en compact gebied met een hoge verblijfskwaliteit. Aan de randen maken we zo ruimte voor andere economische activiteiten, zoals bedrijfsverzamelgebouwen of voorzieningen

in de plint. Zo blijft het centrum als geheel vitaal. Wonen boven de voorzieningen stimuleren we om het draagvlak voor de levendigheid te vergroten en daarnaast centrumwoningen beschikbaar te hebben in het kader van 'een plek voor iedereen'. Daar waar de historische en stedenbouwkundige kwaliteit dit toelaat voegen we nieuwe woningen toe.

Het centrum is een **verblijfsgebied, waar we de auto minder plek in de openbare ruimte gaan geven**. We zetten daarom in op gebouwde parkeervoorzieningen aan de randen. We geven

Damlaan Leidschendam (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

---

prioriteit aan het openbaar vervoer en aan fietsvoorzieningen en stimuleren duurzame bevoorrading. Zo **vergroten we de leefbaarheid, veiligheid en bereikbaarheid en verbeteren we het winkelklimaat.** De perspectieven ‘verblijfsklimaat’, ‘goed verbonden’ en ‘duurzaam toekomstbestendig’ komen op deze manier samen. We maken de compacte centra groen en klimaatadaptief door innovatieve ingrepen als gevel- en dakgroen en pocketparks. In het Damcentrum en het Huygenskwartier koesteren we de historie. Deze centra maken we een belangrijk onderdeel van het recreatieve netwerk van winkelen, historie en natuur. We verbeteren de historische herkenbaarheid en zorgen voor een zichtbare verbinding van de centra met de Vliet.

In tegenstelling tot de drie overige kerngebieden richten we ons voor The Mall meer op een **goede bereikbaarheid vanuit alle verkeersmodaliteiten. We verkennen vernieuwende mobiliteitsconcepten** zoals bijvoorbeeld een ‘Cable Car’. Daarnaast zorgen we voor een sterkere verbinding met omliggende gebieden. Hiermee stimuleren we bezoekers van The Mall om ook andere gebieden in onze gemeente te bezoeken. Zo kunnen, in lijn met ons toeristisch-recreatief profiel, activiteiten op het gebied van historie, winkelen en natuurbeleving gecombineerd worden.

6.1.4 De koers en keuzen voor onze bedrijventerreinen

Onze bedrijventerreinen dragen voornamelijk bij aan de perspectieven ‘economisch vitaal’ en ‘duurzaam toekomstbestendig’. De andere perspectieven spelen een ondersteunende rol. We behouden de bestaande terreinen in lijn met hun huidige profiel als gemengd bedrijventerrein en streven daarbij een gebiedsverzorgende functie na. Daarom bieden we binnen deze terreinen **ruimte aan groei, verduurzaming, circulariteit en kwaliteitsverbetering.** We zien met name ruimte voor intensivering in de hoogte. In Essesteijn zien we ruimte voor toevoeging van de wat zwaardere bedrijvigheid in de strook tegen het spoor. Daarnaast zien we kansen in het verbreden van de bedrijventerreinen met andere economische functies. Door bedrijvigheid op deze bestaande locaties te concentreren voorkomen we verkeersbewegingen en overlast elders.

Op de terreinen zien we geen ruimte voor menging met reguliere woningen. Toch dragen ze bij aan ‘een plek voor iedereen’. Ze bieden ruimte aan werkgelegenheid voor praktisch opgeleiden en zijn zo een wezenlijke toevoeging in het kader van ‘kansen voor iedereen’. De groei gaat gepaard met hoge duurzaamheidsambities. We stimuleren bedrijven om over te schakelen naar een circulaire bedrijfsvoering, hun terrein te vergroenen en zien de grote dakoppervlakte van de bedrijven als **essentiële bron voor duurzame energie** in de vorm van zonnepanelen en/of windwakkels.

6.1.5 De koers en keuzen voor onze verbindende structuren

Groenzones, watergangen, wegen en (fiets)paden verbinden onze gebieden met elkaar en vormen daarnaast een ecologisch netwerk. Ook deze verbindingen spelen een belangrijke rol om de perspectieven waar te maken. Hierbij zien we goede kansen om de perspectieven elkaar te laten versterken. De verbindende groenzones richten we beter in en hechten we beter aan met aandacht voor klimaatadaptiviteit en biodiversiteit. Hierbij geven we ook de natuur een prominentere plek. Dit gaat prima samen met ruimte voor verbindende wandel- en fietspaden en een prettig verblijfsklimaat met inclusieve ruimtes voor ontmoeting en beweging. Voor het perspectief economisch vitaal bieden de verbindende groenzones minder ruimte.

Dat perspectief komt wel weer terug in de verbindende verkeersaders. **We zorgen voor een goed ingericht en onderhouden hoofdnetwerk met veilige oversteekpunten** zodat de economische clusters goed bereikbaar blijven of worden. Maar ook de andere perspectieven laten we terugkomen. **We begeleiden onze verkeersaders met groen** en laten ze daarmee bijdragen aan klimaatbestendigheid en biodiversiteit. Knelpunten bij ecologische en recreatieve verbindingen lossen we op door het aanhechten van structuren en door minder dominante

infrastructurele doorsnijdingen. Daar waar het groen en het historische karakter dit toelaat begeleiden we de wegen met zonnepanelen. We willen autoverkeer zoveel mogelijk beperken tot externe verkeersbewegingen en dit zo goed mogelijk faciliteren. Parallel aan de verkeersaders zetten we daarbinnen daarom vooral in op een volwaardig fietsnetwerk gericht op snelle, veilige verplaatsingen. Zo beperken we het autoverkeer en scheppen we ruimte voor groen. We zijn in de toekomst goed tot uitstekend bereikbaar per OV. Met een tramverbinding en maatregelen voor bereikbaarheid en leefbaarheid rondom de Binckhorst. Met hoogfrequent treinvervoer op de Oude Lijn (stations Laan van NOI en Mariahoeve) en op lange termijn een ondergrondse spoorverbinding richting Zoetermeer. In samenhang met de Huygenstunnel.

We grijpen de kans aan om verkeer en groene verbindingen te combineren. In onze groenzones is er plek voor langzaam verkeersverbindingen en we versterken de boomstructuren langs onze hoofdwegen. We zien ook grote meerwaarde in meervoudig ruimtegebruik om een kwalitatief hoogwaardige leefomgeving plaatselijk samen te laten gaan met drukke verkeersstromen. Dit streven we in Voorburg ook na, bijvoorbeeld met de Huygenstunnel waarmee het spoor en de A12 (gedeeltelijk) ondergronds worden gebracht. We zetten ons in om deze tunnel in de toekomst mogelijk te maken en zien het als een ideale manier om de vijf perspectieven samen te laten komen in

dit deel van Voorburg. Het daklandschap erboven biedt kansen voor dubbel ruimtegebruik en het realiseren van een nieuw stedelijk gebied met nieuwe bebouwing. Daarbij kunnen historie (denk aan herstel van historisch icoon Hofwijck), groen, klimaat en nieuwe bebouwing samenkomen en kunnen er veiligere, groene langzaam verkeersroutes ontstaan naar de drukke gebieden aan de rand van onze gemeentegrens.

De zone langs de Vliet is het gebied waar groen, water, historie, voorzieningen en recreatieve verbindingen, het duidelijkste samenkomen. **De Vliet geven we dan ook een nog belangrijkere, verbindende rol.** Een beleefbare Vliet, bevaarbaar en met toegankelijke oevers met een wandel- en fietspad verbindt historische iconen, groengebieden, landschap en voorzieningengebieden. Met zo'n Vlietpark dragen we bij uitstek bij aan de

Vliet bij Leidschendam (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

perspectieven 'hoogwaardig verblijfsklimaat' en 'economisch vitaal'. Dit Vlietpark sluit aan op Vlietland en de Nieuwe Vaart. Versterking van de recreatievaart zorgt via de Vliet en de Nieuwe Vaart zo voor betere onderlinge verbondenheid over water en verlevendiging van de historische centrumgebieden.

6.2 De koers en keuzen voor onze kern Stompwijk

6.2.1 De koers en keuzen voor onze ontwikkellocaties

Stompwijk is een dorpskern. De schaal, aard en dynamiek is heel anders dan in Voorburg en Leidschendam. Maar ook voor Stompwijk is het zaak te **groeien en ruimte te scheppen voor nieuwe woningen**. Naast de behoefte aan woningen voor de inwoners van Stompwijk is dit ook essentieel voor het voorzieningsniveau en daarmee **het waarborgen van de leefbaarheid en de vitaliteit van het dorp**. In Stompwijk zien we drie denkrichtingen voor mogelijke ontwikkellocaties om deze woningen te realiseren: inbreidingslocaties langs het lint en in de kern, nieuwbouw in een deel van de Westeinderpolder en transformatie van het sportveld. Op basis van nader onderzoek maken we een keuze of en welke ontwikkellocatie geschikt is. Daarnaast spelen de ruimtelijke inpasbaarheid en de mogelijkheden voor 'Stompwijks bouwen' een rol en zijn bodem en water belangrijke aspecten. Samen met het vitaliteitsonderzoek dat aangeeft hoeveel

Stompwijk (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

---

woningen en wat voor soort woningen er nodig zijn zal dit de basis voor de keuze van de mogelijke ontwikkellocatie vormen.

Ook in Stompwijk laten we alle perspectieven in samenhang tot uiting komen bij ontwikkellocaties. Met de ontwikkellocaties maken we immers nieuwe omgevingen die we naar onze huidige inzichten in kunnen richten. Om dit te waarborgen kan de omgevingsvisie een **kwaliteitsleidraad geven voor ontwikkellocaties**. Een set van richtlijnen voor de hoeveelheid groen (3-30-300 richtlijn, waarbij we het buitengebied als park beschouwen), klimaatadaptief en natuurinclusief en met een zo laag mogelijke milieu-impact bouwen, het mobiliteitsconcept, het aandeel aan maatschappelijke of economische voorzieningen, het omgaan met erfgoed en de ruimtelijke inpasbaarheid in de omgeving zoals Stompwijk bouwen.

6.2.2 De koers en keuzen voor onze dorpskern

Het dorp is een gevarieerd gebied waar dan ook alle perspectieven een rol spelen. We geven prioriteit aan **dorps wonen** als onderdeel van ons hoogwaardig verblijfsklimaat. We behouden en versterken het groen in de buurten en het contact met het landschap. Dit combineren we met ruimte voor ontmoeten en bewegen en een inrichting die bijdraagt aan klimaatadaptatie en biodiversiteit. We koesteren de historische kwaliteit van de erven en van het centrumlint en zorgen ervoor dat dit

het vitale hart van het dorp blijft. Hier bewaken we het voorzieningenniveau en zorgen we voor een leefbaar en vitaal dorp met een levendig Dorpspunt. Met goede recreatieve verbindingen maken we van het centrum ook een pleisterplaats voor bezoekers. De bestaande woningvoorraad in het dorp laten we beter bijdragen aan 'een plek voor iedereen'. We streven ernaar dat iedere woning bewoond wordt door de huishoudensvorm waar de woning geschikt voor is of geschikt voor gemaakt wordt. Dat kan betekenen dat we het gemakkelijk maken voor bewoners om naar een geschiktere woning te verhuizen binnen Stompwijk zodat bestaande woningen vrijkomen voor anderen. Maar het kan ook betekenen dat we woningen levensloopbestendig maken of splitsen. Deze omgang met de bestaande woningvoorraad combineren we met een verduurzamingslag zodat de dorpse woonomgeving duurzaam toekomstbestendig wordt.

6.2.3 De koers en keuzen voor onze bedrijventerreinen

Twee van de bedrijventerreinen van onze gemeente liggen in Stompwijk. Deze ruimte aan bedrijvigheid behouden we om economisch vitaal te blijven. We bieden daarom waar mogelijk **ruimte voor groei en verduurzaming op deze terreinen**. Met het behouden van de bedrijvigheid laten we ook Stompwijk een belangrijke bijdrage leveren aan het perspectief 'economisch vitaal' en 'een plek voor iedereen'. De ruimte voor groei combineren we

met **hoge duurzaamheidsambities**. We stimuleren bedrijven om over te schakelen naar een circulaire bedrijfsvoering en vergroening van het terrein en zien de grote dakoppervlakte van de bedrijven als essentiële bron voor duurzame zonne-energie.

6.2.4 De koers en keuzen voor onze verbindende structuren

Stompwijk is sterk dooraderd en geflankeerd door groenzones en waterverbindingen. Deze maken we beter beleefbaar om het verblijfsklimaat te versterken. Met de inrichting dragen we bij aan **ruimte voor ontmoeting, bewegen, klimaatadaptatie en biodiversiteit**. Zo komen er meerdere perspectieven samen in deze waardevolle te koesteren verbindingzones. Stompwijk heeft een passend voorzieningenniveau en dat houden we zo. Voor sommige niet dagelijkse voorzieningen zijn de omliggende kernen, met name Zoeterwoude, Zoetermeer, Leiden en Leidschendam van belang. De ontsluitingswegen in het dorp die voor verbinding met deze kernen zorgen maken we daarom **veiliger en leefbaarder**. Met de aanleg van de Veenpoldersweg hebben we hier onlangs al goede stappen in gezet. Daarbij zetten we ook in op een openbaar vervoersverbinding en een veilige en snelle fietsroute. Dit versterkt bovendien de beleving van landschap en historie. Ook zorgt **versterking van de recreatievaart** op de Nieuwe Vaart voor betere verbondenheid over water en verlevendiging van het historische centrum.

6.3 De koers en keuzen voor ons buitengebied

6.3.1 De koers en keuzen voor het landschap en de linten

Ons landschap is van onschatbare waarde. Niet alleen voor onze gemeente, maar ook voor de hoogstedelijke regio waarvan we deel uitmaken.

Het vervult een rol voor alle perspectieven en we benutten de kansen om die te combineren. We kiezen voor prioriteit aan een 'hoogwaardig verblijfsklimaat' en 'economisch vitaal'. Het landschap als tegenhanger voor de stad is daarbij onmisbaar. **Openheid is daarbij de belangrijkste cultuurhistorische waarde van het landschap waarvan vitale duurzame boeren de dragers blijven vormen.** We houden het landschap dan ook open en plannen hier geen ontwikkellocaties of aaneengesloten bossen. Met eventuele uitzondering van een deel van de Westeinderpolder, afhankelijk van de keuze uit de drie denkrichtingen voor Stompwijk, is de Duivenvoordecorridor (Vlietvoorde) dus de laatste ontwikkellocatie in ons buitengebied geweest. **We benutten het landschap ook niet voor zonneparken maar kiezen voor andere duurzaamheidsmaatregelen zoals vergroten van de biodiversiteit, ruimte bieden aan waterberging en verminderen van de uitstoot.** Ook staan we welwillend tegenover collectieve bewonersinitiatieven voor opwek van windenergie en vinden we het wenselijk om deze samen

te verkennen op haalbaarheid, draagvlak en behoud van landschappelijke kwaliteit. Naast het open houden van het landschap versterken we de verbinding, zowel ecologisch als recreatief, tussen de verschillende delen van dat landschap. Hierin spelen de Duivenvoordecorridor en Leidschendammerhout een sleutelrol als verbinding van de duinen naar het Groene Hart.

Het hoogwaardig verblijfsklimaat laten we samengaan met een economisch vitaal buitengebied. In het buitengebied is een zekere mate van geuroverlast als gevolg van agrarische activiteiten acceptabel. Hiervoor stellen we in de omgevingsvisie beleid vast en dit vertalen we naar de regels van het omgevingsplan. **We**

blijven in ons buitengebied ruimte bieden aan vitale boerenbedrijven in de melkveehouderij in combinatie met verduurzaming. We streven naar extensivering in de vorm van kringlooplandbouw en bieden de boeren daarom gebiedsgericht ruimte voor **nevenactiviteiten** op het gebied van recreatie, natuurontwikkeling, vernatting en waterberging. Daar waar boeren zelf willen stoppen denken we mee over een andere vitale invulling. We gaan verrommeling van de erven aan de historische linten tegen en bieden (ter vervanging van bedrijvigheid) op de bestaande bebouwde erven ruimte aan nieuwe, kleinschalige werkfuncties zoals recreatieve functies, dagbesteding, vergaderen in het groen of kleinschalige landwinkels, eventueel aangevuld

Stompwijk (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

met een ondergeschikte woonfunctie. We hebben een positieve grondhouding ten aanzien van initiatieven. Uiteraard zijn de mogelijkheden niet onbeperkt en zal de omgevingskwaliteit en het beperken van de verkeersaantrekkende een rol spelen in de afweging. **We sturen daarom op een zorgvuldige landschappelijke en cultuurhistorische inpassing en stellen in de omgevingsvisie een kwaliteitsleidraad voor de agrarische erven op.**

Naast de melkveehouderij is ook de glastuinbouw belangrijk voor de economische vitaliteit. In de Meeslouwerpolder blijven we hier ruimte aan bieden, maar daar waar er zich kansen voor ruimtelijke verbetering voordoen, zetten we hierop in. **Menging met overige lichte bedrijvigheid vinden we daarbij passend.** Onder de voorwaarde van een goede ruimtelijke inpasbaarheid en in onderlinge afstemming met de provincie maken we herplaatsing van verkeersintensieve bedrijven van het lint en het dorp naar de Meeslouwerpolder mogelijk. Zo verbeteren we de leefbaarheid, veiligheid en ruimtelijke kwaliteit van het lint en het dorp.

6.3.2 De koers en keuzen voor de recreatie- en natuurgebieden

Met Vlietland en de Leidschendammerhout, gelegen in de Vlietzone, en de Nieuwe Driemanspolder herbergen we belangrijke recreatie- en natuurgebieden binnen onze gemeentegrenzen. In de Vlietzone spelen

meerdere ontwikkelingen op het gebied van sport, recreatie, natuur, klimaat en werken. Als vervolg op het provinciale toekomstbeeld Vlietzone en omdat er verschillende opgaven zoals vrijkomende boerenerven, recreatieve ambities en extra bosbeplanting op de **Leidschendammerhout** afkomen stellen we een gebiedsvisie voor de Leidschendammerhout op. Verder behouden en versterken we de huidige functie van deze gebieden waarmee ze bijdragen aan met name de perspectieven 'economisch vitaal' en 'duurzaam toekomstbestendig'. Recreatie is een wezenlijke economische functie. Intensieve recreatie blijven we mogelijk maken in Vlietland, daar waar dit nu ook al plaatsvindt. Extensieve recreatie en natuurbeleving vindt plaats in de Nieuwe Driemanspolder. In het Leidschendamse deel staat na de waterberging het respecteren van dit natuurgebied met nationale allure voorop, de recreatiemogelijkheden liggen vooral in het Zoetermeerse deel. Door in te zetten op combinatiemogelijkheden met onze overige trekkers op het gebied van historie, winkelen en natuur draagt ook de extensieve recreatie bij aan de vitaliteit. Naast recreatieve waarde zetten we in op klimaat. De recreatie en natuurgebieden dragen al bij aan de opgave voor waterberging en we benutten waar mogelijk de potentie van deze gebieden op het gebied van aquathermie.

Molendriegang Stompwijk (bron: gemeente Leidschendam-Voorburg)

7. Van koers naar visie

7.1 Detailniveau en proces

We gaan deze koersnotitie de komende periode uitwerken tot een omgevingsvisie. Dit doen we het komende jaar zodat er in de tweede helft van 2025 een mooie, waardige omgevingsvisie voor Leidschendam-Voorburg van kracht is. Deze koersnotitie bevat veel ambities voor veel onderwerpen. In de visie werken we deze ambities verder uit. Daar waar dat kan en daar waar daar behoefte aan is doen we dit concreet. Daar waar we nog niet alles zeker weten of waar we nog meer tijd voor gedegen onderzoek en afweging willen nemen doen we dit meer op hoofdlijnen en nemen voor de nadere uitwerking de tijd om dit in concretere programma's te doen. Vast staat dat we de omgevingsvisie gebiedsgericht opstellen, dat we locaties voor mogelijk ontwikkeling aangeven en dat we in de visie een gebiedsgericht kwaliteitsleidraad uitzetten die waarborgt dat onze ambities bij ontwikkelingen waargemaakt worden.

Waar nodig en wenselijk leggen we, afhankelijk van het detailniveau, onderzoek ten grondslag aan de omgevingsvisie. Daarmee brengen we de effecten van (deelaspecten of deelgebieden van) de visie in beeld. Dit kunnen de effecten op het gebied van milieu zijn. Hiervoor kan een zogeheten milieueffectrapportage (M.E.R.) opgesteld worden. Maar dit kan ook breder onderzocht worden, waarbij ook sociale en economische effecten in beeld worden gebracht. Dit kan via een zogeheten

omgevingseffectrapportage (O.E.R.). Daar waar mogelijk laten we dit soort onderzoeken parallel aan het visietraject verlopen. Daar waar meer zorgvuldigheid of nadere uitwerking wenselijk is laten we dit als onderdeel van de programma's plaatsvinden.

Bij het opstellen van de omgevingsvisie gaan we weer terug naar onze inwoners en belanghebbenden. We koppelen terug wat we met eerdere participatieopbrengsten hebben gedaan en betrekken de mensen nogmaals bij deze laatste stap: het opstellen van de visie. Ook de raad nemen we met één of meerdere sessies mee in de totstandkoming van de uiteindelijk omgevingsvisie.

Met deze koersnotitie ligt er een stevige basis om in 2025 tot een volwaardige en uitgewerkte visie te komen die recht doet aan onze mooie gemeente en de ambities die we daarvoor hebben.

7.2 Voorbeeld programma's

De visie maken we concreet daar waar dat kan en daar waar we tijdens het opstellen van de visie voldoende duidelijkheid hebben om concreet te kunnen zijn. Toch zal er in meer of mindere mate altijd behoefte zijn om bepaalde thema's of gebieden meer uit te diepen dan in een omgevingsvisie kan. Daarvoor stellen we programma's op. Hieronder volgen enkele voorbeelden van programma's waar we, mede op

basis van deze koersnotitie, aan denken. In de visie zelf zullen we met een uitvoeringshoofdstuk ook nader ingaan op programma's die na vaststelling van de visie opgesteld zullen worden.

- Woningbouwprogramma ontwikkellocaties gemeentebreed, uitgangspunten, aantallen, doelgroepen;
- Voorzieningen en 'niet wonen' programma (maatschappelijke en commerciële voorzieningen, werken) gemeentebreed met normenkader ontwikkellocaties;
- Gebiedsprogramma kern Stompwijk (in relatie met vitaliteitsonderzoek);
- Klimaatbestendige en natuurvriendelijke leefomgeving met een lage milieu-impact;
- Centrale (groen-) zone;
- Toekomstbestendig en vitaal buitengebied;
- Toekomst Leidschendammerhout;
- Toekomstbestendige en duurzame bedrijventerreinen;
- Beleefbare Vliet / Vlietpark;
- Mobiliteitstransitie;
- Gezonde leefomgeving.

Sommige van deze programma's zijn gebiedsgericht, andere meer thematisch en gemeentebreed. In de gebiedsgerichte programma's komen alle aspecten integraal in een specifiek gebied samen. Bij de thematische programma's wordt behandeld hoe een specifiek thema (bijvoorbeeld klimaatbestendige leefomgeving)

---

aangepakt kan worden. Dat thema wordt daarbij ook op een integrale manier bekeken. Een thematische programma hoeft dus zeker geen sectoraal programma te zijn.

7.3 Omgevingsplan

Parallel aan het opstellen van de omgevingsvisie wordt het omgevingsplan opgesteld waarin een veelheid aan regels voor de leefomgeving wordt opgenomen. Na vaststelling van de omgevingsvisie landen ook de ambities uit de visie in de regels van het omgevingsplan. In het omgevingsplan wordt gewerkt met gebiedstypen op basis van functie. Deze gebiedstypen overlappen deels de gebiedstypen in deze koersnotitie die meer op basis van stedenbouwkundige en landschappelijke aard en locatie zijn bepaald, maar zijn ook deels anders. In de omgevingsvisie zal aangegeven worden hoe de uiteindelijke ambities en keuzen doorwerken in de gebiedstypologieën van het omgevingsplan.

7.4 Sturingsfilosofie

Om haar visie te realiseren kan de gemeente meerdere rollen innemen. De gekozen rollen bepalen samen met de (kern)instrumenten de sturingsstijl. Naast de rol die de gemeente inneemt in relatie tot de samenleving, gaat het ook om de rol die de gemeenteraad inneemt ten opzichte van het college van burgemeester en wethouders. Dit noemen we ook wel de sturingsfilosofie. Via werksessies met de

gemeentelijke organisatie, het college en de raad is er een concept sturingsfilosofie opgesteld. Samenvattend kiezen we ervoor om te faciliteren en te stimuleren en waar nodig doelen te stellen en te reguleren. We gaan daarbij uit van een manier van samenwerken met een ja-mits gedachte als uitgangspunt en streven ernaar om vooral samen met inwoners, ondernemers en maatschappelijke organisaties onze doelen te bereiken. De concept sturingsfilosofie maakt deel uit van deze koersnotitie en is in zijn geheel als bijlage hierbij opgenomen.

8. Relatie met bestaand beleid

8.1 Inleiding

Het nadenken over de toekomstige ontwikkeling van de gemeente doen we natuurlijk niet alleen nu we een omgevingsvisie op gaan stellen. Dit gebeurt binnen de gemeenten continu en uit zich in al het beleid dat we hiervoor al hebben, vaak sectoraal per beleidsthema en soms integraal als specifieke voorbereiding op de omgevingsvisie.

Eén van de uitgangspunten voor de omgevingsvisie voor Leidschendam-Voorburg is het geldende beleid. De omgevingswet schrijft voor dat een omgevingsvisie minstens een beschrijving op hoofdlijnen van het samenhangende beleid voor onze leefomgeving bevat. Dit betreft het gemeentelijk beleid, maar ook het Europees, nationaal, provinciaal en regionaal beleid. In het kader van deze koersnotitie is een analyse gemaakt van het geldende beleid. De omgevingsvisie vormt een nieuw actueel beleidsdocument, waarin relevant beleid wordt verwerkt. Daarnaast wordt een deel van de beleidsstukken vervangen of komt een deel te vervallen.

8.2 Nationaal en regionaal beleid

Vanuit het nationaal en regionaal beleid volgen belangrijke opgaven die ook voor Leidschendam-Voorburg van belang zijn. De opgaven uit de landelijke en provinciale omgevingsvisie (NOVI en POVI) zijn belangrijk voor de gemeentelijke omgevingsvisie. Ook de nieuwe Nationale Woon-

en Bouwagenda en het Programma Landelijk Gebied vormen belangrijke input. Evenals de NOVEX Zuidelijke Randstad, het Ruimtelijk Voorstel 'Ruimtelijke koers voor Zuid-Holland' en het provinciaal Meerjarenprogramma Infrastructuur Energie en Klimaat (pMIEK2.0). Daarnaast heeft het waterschap een visie en verordening opgesteld. Ook wordt in de regio samengewerkt aan bijvoorbeeld de Regionale Energie Strategie (RES), de Regionale Realisatieagenda Wonen Haaglanden, Strategische Agenda MRDH en Mobiliteitsvisie(in wording) MRDH. In de visie zal naar de optimale samenhang tussen de landelijke, regionale en lokale ontwikkelingen gezocht worden.

8.3 Waardering gemeentelijke beleidsstukken

Om een inschatting te maken van het belang van de beleidsstukken voor de visie is een analyse op hoofdlijnen gemaakt. Daartoe zijn de beleidsstukken onderverdeeld in thema's. Elk beleidsstuk is voorzien van een waardering. Voor sommige beleidsstukken is gebleken dat deze als essentieel beleid voor de omgevingsvisie zijn aan te merken. Andere beleidsstukken zijn wel belangrijk voor de visie maar niet essentieel. Tot slot zijn er beleidsstukken die niet van toepassing zijn, bijvoorbeeld omdat het beleidsstuk niet aansluit op de hoofdlijnen van de visie.

Daarnaast wordt met elk van de categorieën op een andere wijze omgegaan voor de visie. Het

essentiële beleid is dusdanig belangrijk dat het volledig wordt overgenomen door het nieuwe instrumentarium. Het belangrijke beleid wordt in hoofdlijnen overgenomen maar blijft nog wel bestaan naast de visie. Het beleid dat als niet belangrijk is gecategoriseerd blijft ook bestaan naast de visie maar wordt hierin niet opgenomen.

De tabel op de vorige pagina geeft een overzicht van bovenstaande waardering per beleidsstuk weer. In de tabel zijn symbolen en kleuren opgenomen. Met de symbolen **!!** (essentieel), **V** (belangrijk) en **X** (niet van toepassing) wordt de waardering aangegeven. In de volgende paragrafen wordt per categorie op enkele beleidsstukken ingegaan.

8.3.1 Essentieel: beleid dat wordt geïntegreerd in omgevingsvisie

Allereerst omvat het essentieel beleid de beleidsstukken die specifiek zijn opgesteld voor de visie. Dit zijn de vijf bouwstenen en het Kompas voor de leefomgeving 2019. Deze beleidsstukken zullen volledig opgaan in de omgevingsvisie en komen daarna te vervallen. Daarnaast is een aantal beleidsdocumenten dusdanig inhoudelijk relevant dat deze ook als essentieel zijn bestempeld. Dit zijn in willekeurige volgorde het groenstructuurplan, uitvoeringsprogramma duurzaamheid 2023-2026, structuurvisie Ruimte voor Wensen 2040 (herijking 2012), Water en Rioleringsplan 2022-2027, Woonagenda 2024-

Beleidsstukken overzicht

Afvalbeleid Grip op Grondstoffen (2015) X Uitvoeringsplan Grip op Grondstoffen (2015) X Afvalstoffenverordening Leidschendam-Voorburg (2023) X	APV APV (2024) X Beleidsregels straatartiesten (2009) X Beleidsregels geveltuinen (2017) X Beleidsregels boomspiegels (2017) X Nadere regels voorverpen op de openbare plaats Leidschendam-Voorburg (2021) X Vent- en standplaatsbeleid (2008) X Damoklesbeleid (2017) X	Flora en Fauna Bomennota (2017) ✓ Bomennota, onderdeel beheer (2017) X Groenstructuurplan Buitengewoon Groen (2009) !! Groenstructuurplan, uitvoeringsprogramma (2012) !! Natuur in de stad (2019) ✓ Groenactieplan 2024-2026 (2023) ✓	
Duurzaamheid en energie Nottie Duurzaam Bouwen (2022) ✓ Lokale energie strategie (2021) ✓ Transitievisie warmte (2021) ✓ Uitvoeringsprogramma duurzaamheid 2023-2026 (2023) !! Nieuwe energie in Leidschendam-Voorburg (2021) ✓	Economie Revitaliseringsstrategie bedrijventerreinen (2018) ✓ Beleid inzake ondersteunende horeca in detailhandel (2011) X Detailhandels- en horecastructuurvisie (2019) ✓ Horecanota (2011) ✓ Economische agenda 2017-2020 (2017) X Uitvoeringsprogramma Economische agenda 2017-2020 (2017) X Evenementenbeleid 2017-2020 (2017) X Uitvoeringsprogramma Evenementen 2017-2020 (2017) X Evenementen uitvoeringsplan (2010) X Visie recreatie en toerisme Leidschendam-Voorburg 2025 (2017) ✓ Coffeshopbeleid (2003) X Beleidsregels terrassen Leidschendam-Voorburg (2015) X Verordening winkeltijden Leidschendam-Voorburg (2014) X Verordening op de warenmarkten voor de gemeente Leidschendam-Voorburg (2010) X Actieplan recreatie en toerisme Leidschendam-Voorburg 2017-2025 (2018) X Horecanota (2011) X Beleid inzake sluitings tijden (2011) X Beleidsregels Terrassen Gemeente Leidschendam-Voorburg (2023) X	RO beleid Structuurvisie Ruimte voor Wensen 2040, herijking 2012 !! Uitvoeringsprogramma Structuurvisie Ruimte voor Wensen 2040, herijking 2012 ✓ Kompas voor de leefomgeving (2019) !! Prostitutiebeleid Leidschendam-Voorburg X Welstandsnota Leidschendam-Voorburg (2011) X Het dak op! - Beleidsnotitie met sneltoetscriteria voor dakterrassen (2008) X Paardenbeleid gemeente Leidschendam-Voorburg (2008) X Ruimtelijke kwaliteitsparagraaf landelijk gebied (2011) X Nottie ruimtelijke context en uitgangspunten voor de nota omgevingskwaliteit 2023 X Strategische visie Leidschendam Voorburg / blik op Leidschedam-Voorburg (2020) ✓ Bouwsteen economie en bedrijvigheid (2021) !! Bouwsteen groene woongemeente (2021) !! Bouwsteen mobiliteit en bereikbaarheid (2021) !!	
Luchtkwaliteit Actieplan luchtkwaliteit 2016-2020 (2019) ✓ Uitvoeringsplan Schone Lucht Akkoord (2021) ✓		Water Water en noleringsplan Leidschendam-Voorburg 2022-2027 (2021) !! Hemelwaterverordening Leidschendam-Voorburg (2021) ✓ Beheerplan (2017) X Havenverordening Leidschendam-Voorburg 2004 / wijziging havenverordening 2017 X	
Verkeer & vervoer Verkeers- en vervoerplan (2014) ✓ Nota Parkeerbeleid (2021) ✓ Nota Parkeernormen (2023) ✓ Nota Verkeersregelinstallaties (2016) X Beheerplan verkeersregelinstallaties 2018-2022 (2018) X Uitgiftebeleid parkeeronthefingen (2017) X	Onderwijs Integraal huisvestingsplan primair onderwijs 2019-2023 (2019) X Integraal huisvestingsplan voortgezet onderwijs 2017-2026 (2017) X Lokale educatieve agenda 2019-2022 (2019) ✓ Onderwijsvisie Leidschendam-Voorburg (2015) ✓ Verordening voorzieningen huisvesting onderwijs Leidschendam-Voorburg (2020) ✓	Kunst en Cultuur Visie op kunst en cultuur (2015) ✓	
Bouwen Bouwverordening (2016) X Afwijkingsbeleid /onthefingenbeleid bestemmingsplannen (krumelgevallen BOR) (2023) X Brandveiligingsverordening Leidschendam-Voorburg (2012) (NB sinds 2018 vervangen) X	VTH beleid VTH beleidsplan 2020-2023 (2020) ✓ 4. VTH beleid, sanctiematrix (2020) X 6. VTH beleid, Landelijke handhavingstrategie (2020) X Handhavingbeleidsplan 2016-2019 (2016) X	Stadsbeheer Beleidsplan Openbare Verlichting 2021-2025 (2021) X Handboek beheer openbare ruimte (2020) ✓ Speelruimteplan Leidschendam-Voorburg 2016-2025 (2016) X Algemene verordening ondergrondse infrastructuur (2017) ✓ Hondenuitlaatgebieden X Nadere regels Kabels en leidingen (2022) ✓ Nadeelcompensatieregeling kabels en leidingen (2017) X Nadere regels voor de warenmarkt in gemeente Leidschendam-Voorburg (2010) X	
Cultuurhistorie & Archeologie Beschermd stads- en dorpsgezicht (2024) X Beleidskaart archeologie (2013) ✓ Cultuurhistorische Analyse Vlietoevers (2011) ✓ Nota archeologie - herijking (2013) ✓ Van Forum tot universum - visie op kunst en cultuur (2015) ✓ Geoarcheologische kaart (2009) X Archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart (2013) ✓ Erfgoedverordening gemeente Leidschendam-Voorburg (2010) X Overzicht rijksmonumenten (2024) X Overzicht gemeentelijke monumenten (2024) X Verordening kwaliteitsverbetering bestaande gebouwen Damiaan, Sluisgebied en Venestraat Leidschendam X	Grondzaken Nota Grondprijbeleid (2022) X Nota grondbeleid (2016) X Nottie grondutiliteits gemeente Leidschendam-Voorburg (2019) X Bodemenergieplan (2022) ✓ Nottie verkoop snippergron voor de gemeente Leidschendam-Voorburg (2011) X	Bodem Nota bodembeheer gemeenten LD-VB, Voorschoten en Wassenaar (2013) ✓ Bodemkwaliteitskaart Leidschendam-Voorburg (2013) X Interferentiebeleid bodem (2022) ✓	
Wonen Woonzorgvisie 2022-2030 (2021) !! Beleidsnota Woningaanpak en kamerverhuur Leidschendam-Voorburg (2021) X Woonagenda 2024-2027 (2024) X Woonagenda 2024-2027 (2024) !! Huisvestingsverordening (2023) ✓ Woonmilieuonderzoek gemeente Leidschendam-Voorburg (2015) ✓ Convenant leerlingbouwplaatsen 2021-2024 (2021) X Bestedingsplan langer zelfstandig wonen 2021-2030 (2021) ✓ Beleidsregels woningbouw 2018-2021 (2018) ✓ Convenant huisvesting kwetsbare groepen (2018) ✓ Nota verenigingsfonds Sociale Woningbouw (2017) ✓ Prestatieafspraken sociaal wonen (2023) ✓ Verordening sociale en middeldure woningbouw (2022) ✓	Sport en bewegen Visie op sport en bewegen Leidschendam-Voorburg 2016-2020 (2015) ✓ Lokaal sportakkoord ✓	Gebiedsvisies Integratie gebiedsvisie Stompwijk (2007) ✓ Ontwikkelvisie Stompwijk (2018) ✓ Gebiedsanalyse Stompwijk (2016) ✓ Landschapsontwikkelingsplan Duin Horst en Weide de sleutel tot uitvoering (2012) ✓ Beeldkwaliteitsplan Leidsenhage (2015) X Masterplan Damcentrum (2004) ✓ Beeldkwaliteitsplan Damcentrum (2015) X Cultuurhistorische analyse en waardering De Heuvel (2016) X Ruimtelijke verkenning De Heuvel (2013) ✓ Ruimtelijke visie De Heuvel (2013) ✓ Buurtvisie de Groene Heuvel (2013) ✓ Gebiedsvisie Heuvelweg (2012) ✓ Ontwikkelvisie Klein Plaspoelpolder (2015) ✓ Spelregelkaarten Klein Plaspoelpolder (2015) X Gebiedsvisie Overgoo (2019) ✓ Toekomstbeeld Vlietzone (2022) ✓	
Geluid Programma geluid 2024-2028 (2024) ✓	Sociaal beleid Sociaal Kompas 2017-2020 (2017) ✓ Sociale structuurvisie - Ruimte voor mensen (2024) !! Aanscherping van het Sociaal Kompas (2021) ✓ Beleidsplan inburgering 2022-2025 (2022) X Beleidsplan schuldoverlening 2017-2020 (2017) X Lokaal preventieakkoord 2021-2023 (2021) X Verkenning gezondheid Haaglanden (2022) ✓ Visiedocument GGD Haaglanden (2021) ✓ Meerjarenplan LHBI 2023-2026 (2023) X		
Bestuur Coalitieakkoord 2022-2026 Verbinden, vertrouwen, vooruitgang (2022) ✓			

Overzicht waardering per beleidsstuk (bron: Buro SRO)

2027, Woonzorgvisie 2022-2030 en de Sociale structuurvisie ruimte voor mensen 2040. Het uitgangspunt is dat deze beleidsstukken worden opgenomen en/of vervangen door de visie of later in een programma.

Belangrijk: beleid waarvan hoofdlijnen landen in omgevingsvisie

Een deel van de beleidsstukken is belangrijk voor de omgevingsvisie en zal hierin in hoofdlijnen worden opgenomen. Daarnaast zal dit beleid in de huidige vorm blijven voortbestaan, of later herijkt worden. Een voorbeeld is de 'Notitie Duurzaam Bouwen 2022', dit beleid is dusdanig gedetailleerd dat alleen de hoofdlijnen aansluiten op het schaalniveau van de omgevingsvisie. Een ander voorbeeld is de 'Revitaliseringsstrategie bedrijventerreinen'. Dit beleid betreft een analyse van de bedrijventerreinen in de gemeente en biedt een revitaliseringsstrategie. Het detailniveau van de visie biedt ruimte om dit beleid op hoofdlijnen over te nemen. Voor de overige beleidsstukken wordt verwezen naar de tabel 'overzicht waardering per beleidsstuk'.

8.3.2 Niet van toepassing: beleid dat naast omgevingsvisie blijft bestaan.

Een ander deel van de beleidsstukken is als niet van toepassing aangeduid. Dit zijn beleidsstukken die niet in de visie worden opgenomen omdat ze niet relevant zijn of het schaalniveau te gedetailleerd is voor de visie. Deze beleidsstukken

blijven bestaan en het opstellen van de omgevingsvisie heeft hier geen invloed op. Een voorbeeld hiervan zijn de 'Beleidsregels terrassen Leidschendam-Voorburg 2015'. Deze beleidsregels over terrassen zijn dusdanig gedetailleerd en gericht op de uitvoering dat ze niet relevant zijn voor de omgevingsvisie. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor de 'Beleidsregels geveltuinen' en het 'Uitgiftebeleid parkeeronthefingen 2017'. Een voorbeeld van een niet meer actueel beleidsstuk is het 'Uitvoeringsprogramma duurzaamheid 2019-2020'. Voor de overige beleidsstukken wordt verwezen naar de tabel 'overzicht waardering per beleidsstuk'.

Bijlage(-n)

Bijlage 1 Begrippenlijst

Bijlage 2 Kaarten Leidschendam-Voorburg

Leidschendam-Voorburg in de regio

Kenmerken en kwaliteiten gemeentebreed

Toekomstperspectief 1: Een hoogwaardig verblijfsklimaat

Toekomstperspectief 2: Goed verbonden

Toekomstperspectief 3: Een plek voor iedereen

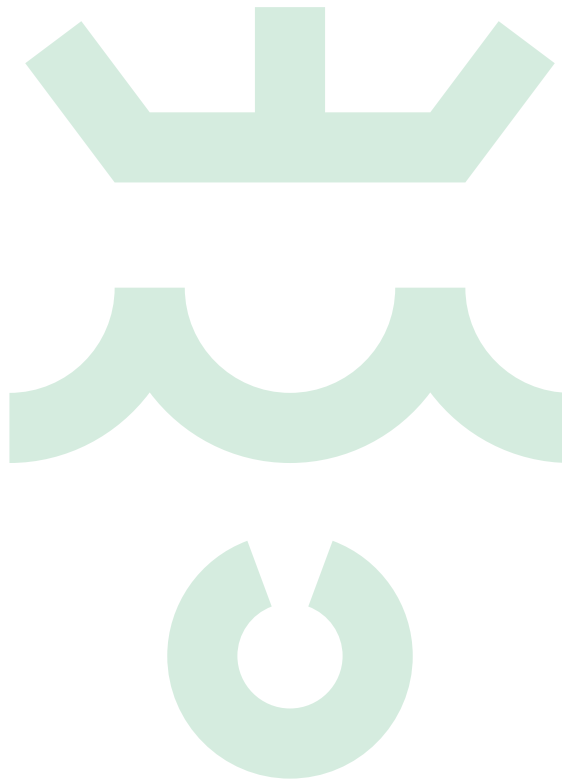
Toekomstperspectief 4: Economisch vitaal, passend bij een woongemeente

Toekomstperspectief 5: Duurzaam en toekomstbestendig

Bijlage 3 Concept sturingsfilosofie

Bijlage 4 Tabel overzicht van waardering per beleidsstuk

**Koersnotitie omgevingsvisie 2050
juli 2024**

Bijlage 1 | Begrippen

Brede welvaart:

Brede welvaart gaat in essentie over het welzijn van mensen. Het is een maatstaf voor alles dat mensen van waarde vinden. Naast materiële welvaart gaat het ook om zaken als gezondheid, onderwijs, milieu en leefomgeving, sociale cohesie, persoonlijke ontplooiing en (on)veiligheid.

Biodiversiteit:

Biologische verscheidenheid, rijkdom aan soorten en-of ecosystemen.

Daily urban system:

Een Daily Urban System (DUS) is het gebied waarbinnen de belangrijkste dagelijkse verplaatsingen (woon- werk, studie, sport, etc.) zich afspelen.

Deelmobiliteit:

Deelmobiliteit is het delen van transportmiddelen tussen gebruikers. Voorbeelden zijn o.a. deelauto's, deelfietsen, deelscooters en deelsteps.

Doorstroming:

Van een kleine of goedkope woning doorverhuizen naar een grote of duurdere woning.

Duurzame mobiliteitshubs:

Een mobiliteitshub of mobility hub is een plek waar diverse vormen van vervoer bij elkaar komen. Deze plek is een toegankelijk knooppunt dat gebruikers uitnodigt tot efficiënt en duurzaam vervoer.

HOV-knooppunt:

Een plek waar verschillende vormen van hoogwaardig openbaar vervoer samenkomen.

Individualisering:

Het proces waardoor mensen meer als individu in plaats van als groep in de samenleving komen te staan.

Integraal:

Allesomvattend, in plaats van sectoraal.

Omgevingsplan:

Het omgevingsplan bevat alle regels over de fysieke leefomgeving die de gemeente stelt binnen haar grondgebied. Per gemeente is er 1 omgevingsplan.

Omgevingsvisie:

De omgevingsvisie is een strategische visie voor de lange termijn voor de gehele fysieke leefomgeving. Deze wordt opgesteld door het Rijk, de provincie en de gemeente. Een omgevingsvisie gaat onder andere in op de samenhang tussen ruimte, water, milieu, natuur, landschap, verkeer en vervoer, infrastructuur en cultureel erfgoed.

Omgevingsveiligheid:

Omgevingsveiligheid is een overkoepelende term voor verschillende typen veiligheidsrisico's die een effect kunnen hebben op de fysieke leefomgeving.

Positieve gezondheid:

Positieve Gezondheid is een benadering binnen de gezondheidszorg die niet de ziekte, maar een betekenisvol leven van mensen centraal stelt.

Programma:

Het programma is een veelzijdig instrument. In een programma geven overheden uitwerking aan het te voeren beleid. Of nemen ze maatregelen op om te voldoen aan een omgevingswaarde. Ook kunnen ze maatregelen opnemen om te voldoen aan andere doelstelling voor de fysieke leefomgeving. Het is (multi)sectoraal of gebiedsgericht te gebruiken en kan samen met andere bestuursorganen worden vastgesteld.

Sociale veiligheid:

Sociale veiligheid is de mate waarin mensen beschermd zijn en zich beschermd voelen tegen persoonlijk leed door misdrijven, overtredingen en overlast door anderen.

Vergrijzing: Het sociaal economisch proces van een toename van het aandeel ouderen op de totale bevolking.

Bijlage 2 | Kaarten koersnotitie

Bijlage 3 | Concept sturingsfilosofie

Bijlage 4 | Overzicht waardering per beleidsstuk
